

Mikrut Jan (Rzym)

Religiopodobny nazizm. Führer, jako mesjasz i bóg.

I. Wprowadzenie

Słowo „nazizm” jest skróconą formą ideologii narodowego socjalizmu praktykowanej z obsesyjną determinacją w Niemczech w pierwszej połowie XX wieku. Termin narodowy socjalizm pojawił się w 1919 roku w programie założonej w dniu 5 stycznia 1919 Niemieckiej Partii Robotniczej (DAP), która w 1920 r. zmieniła nazwę na NSDAP. Nieodłącznym elementem polityki ideologicznej nazizmu była między innymi wyrafinowana polityka rasowa, antysemityzm i antykomunizm. Nazizm głosił pogardę dla wartości liberalnych, humanitarnych i internacjonalistycznych ideałów wówczas już powszechnie obecnych w społeczeństwach europejskich. Nazizm i jego ideały nie upowszechnił dopiero sam Adolf Hitler, poglądy te były już przed nim na przełomie XVIII-XX wieku obecne w publikacjach niemieckich filozofów. Tym samym poglądy te były przynajmniej częściowo znane w kręgach tamtejszej inteligencji pod koniec XIX i pierwszych lat XX wieku również w intelektualnych kręgach społeczeństwa niemieckiego.

Słowo „nazizm” było systematycznie używana dopiero po przejściu władzy w Niemczech przez partię Adolfa Hitlera, która miała miejsce w dniu 30 stycznia 1933. W momencie przejścia władzy Hitler, wówczas już Kanclerz III Rzeszy fałszywie zapewniał prezydenta Niemiec Paula von Hindenburg (1925–1934), że *będę służył jak żołnierz w czasie ostatniej wojny. Będę strzegł konstytucji i praw narodu niemieckiego, wykonywał sumiennie swoje obowiązki w swoje zadania będę realizował bez względu na przynależność partyjną w sposób sprawiedliwy dla każdego.* Były to jednak tylko puste słowa w celu przejścia władzy, jako Kanclerz III Rzeszy. Hitler chciał służyć nie tyle swojemu narodowi, ale był bezgranicznie oddany głównym założeniom ideologicznym narodowego socjalizmu kierowanej przez siebie partii NSDAP.

II. Idea wielkiego Narodu Niemieckiego

Idea wielkiego czysto rasowego narodu (das Volk) obecna w programie partii hitlerowskiej prezentowała Germanów, jako wielką duchową wspólnotę nierozzerwanie związana z ziemią, na której od wieków mieszkała i tworzyła dobra kultury i szerzyła dobrobyt jej mieszkańców. Kraj był miejscem zamieszkania i krzewienia narodowych obyczajów ludności germańskiej, propagowania typowej dla Niemców formy kultury i w specyficzny sposób rozumianej przez nich historii.¹ Na przestrzeni wieków Germanie stali się ludem dominującym militarnie, uważali się za wyższą grupę nacjonalną i rzadko wchodzili w kontakty z ludami z nimi sąsiadującymi, których osiągnięcia uważali za mniej wartościowe. Idea czysto rasowego narodu była związana jednak głównie z XIX wiecznymi ruchami romantycznymi w Europie, uczucia patriotyczne miały pomóc Niemcom do ich narodowego odrodzenia i osiągnięcia większej stabilności politycznej.²

Zaprzeczeniem tej idei wyższości germańskiej była społeczność żydowska, przedstawiana przez Niemców, jako karykatura narodu, jako społeczność bez korzeni i bez własnej duszy, jako lud, który w swojej przeszłości albo wędrował po pustyni egipskiej albo jak to miało miejsce później żyli oni rozproszeni wśród innych zamożnych ekonomicznie i kulturalnie narodów czerpiąc przy tym korzyści z dobrodziejstw tych narodów wypracowanych poświęceniem i trudną pracą. Społeczność żydowska, bazując na wypracowanych przez ludność lokalne dobrach materialnych i kulturalnych, bogaciła się dzięki ich zdobyczom i osiągnięciom ekonomicznym. Ideologia nazizmu proponowania w wystąpieniach Adolfa Hitlera podkreślała konieczność zachowania czystości krwi ludów

¹ Fritz Bauer, *Die Wurzeln faschistischen und nationalsozialistischen Handelns*, Frankfurt am Main 1965, s. 12.

² Pierluigi Tombetti, *I grandi misteri del nazismo. La lotta con l'Ombra*, Milano, s. 22-23.

germańskich, była przeciwna mieszanii się z Niemców z zagrażającymi im stabilności i rozwoju obecnemu wśród niższych ras, do takich niższych ras Germanie zaliczali głównie narody słowiańskie oraz Żydów.

Propagowanie nazistowskich idei w Niemczech przez NSDAP miało za zadanie „właściwe” przedstawienie reakcji na obecnie zachodzące duże zmiany społeczne, związane głównie z rozwojem przemysłu, z rosnącym dobrobytem, materializmem i związanym z tym pewnym zagubieniem pojedynczego człowieka. Nazizm miał być zdecydowaną formą przejęcia odpowiedzialności za niemieckie społeczeństwo i uzdrowienia z negatywnych wpływów ideologii marksistowskiej, propagowanych z sukcesem do dziesięcioleci przez wielu znanych autorów wywodzących się często ze środowiska żydowskiego.

W 1775 r. niemiecki profesor medycyny, Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) w swojej pracy doktorskiej³ udowadniał istnienie pięciu rodzajów ludzkich ras: kaukaskiej, mongolskiej, etiopskiej, amerykańskiej i malajskiej. W tym samym okresie austriacki naukowiec, jeden z prekursorów eugeniki lekarz Johann Peter Frank (1745-1821) wydał dzieło, w którym proponował już wówczas zakaz małżeństw dla osób, u których występowały choroby dziedziczne.⁴ Rasizm stał się nową ideologią polityczną między innymi przez pisma niemieckiego lekarza i filozofa Ludwig Woltmann (1871-1907), który przekształcił ideę marksistowską walki klas w walkę ras. Jego zdaniem ludzkość dzieliła się na rasy wyższe przeznaczone do przewodzenia rasom niższym, które powinny wykonywać najtrudniejsze prace i być w praktyce zrównane do roli niewolników. Na samym szczycie rozwoju ludzkości powinni stać Aryjczycy (Germanie) osoby wysokiego wzrostu, wysportowani niebieskoocy blondyni. Do innych cech charakterystycznych tej grupy przywódczej według autora tej na razie filozoficznej wizji człowieka należała jeszcze szlachetność, uczciwość oraz odwaga.⁵

Sytuacja polityczna Niemiec w drugiej połowie XIX wieku związana z inicjatywami zjednoczeniowymi wielkich Niemiec proponowane przez Kanclerza Otto von Bismarck rozczarowała masy społeczeństwa niemieckiego. W latach rządów kanclerz Bismarck, który w roku 1871 doprowadził do zjednoczenia Niemiec chciał zmodernizować kraj i przekształcić cesarstwo w społeczeństwo w dużej mierze uprzemysłowione. W swojej polityce był przeciwny wpływom Kościoła katolickiego, jednak jego „Kulturkampf” przeciwko Kościołowi nie przyniósł zakładanych celów politycznych. Bismarck sprawił, że Niemcy stały się a czasem silne politycznie i ekonomicznie. Jego polityka nie przyniosła zakładanej jedności narodowej poprzez poprawę warunków życia społeczeństwa, do coraz większej urbanizacji i związanego z tym wzrostu produkcji przemysłowej.

Powstające w miastach nowe fabryki i centra przemysłowe skupiały ogromne rzesze robotników, którzy do chwili obecnej żyli w tradycyjnym społeczeństwie wiejskim i pracowali, jako rolnicy lub byli drobnymi rzemieślnikami. To właśnie robotnicy stali się największą grupą zawodową poddaną wpływom ideologii komunistycznej propagowanej między innymi w dziełach Karola Marksa i Friedrich Engelsa. Ideologia komunistyczna proponowana przez myślicieli pochodzenia żydowskiego była, według propagandy nazistowskiej głównym zagrożeniem dla egzystencji narodu i państwa. Nie bez znaczenia był fakt, że współautorzy „Manifestu komunistycznego” ogłoszonego w lutym 1848 roku w Londynie przez działaczy rewolucyjnych, twórców socjalizmu naukowego Karla Marxa (1818-1883), oraz Friedrich Engels (1820-1895), współtwórca marksizmu i ideologii socjalizmu byli z pochodzenia Niemcami, ale co propaganda nazistowska podkreślała byli oni obaj podobnie jak wielu innych działaczy związanych z ruchem

³ Johann Friedrich Blumenbach, *De generis humani varietate nativa*, Göttingen 1775.

⁴ Erna Lesky, *Frank, Johann Peter*, w: *Neue Deutsche Biographie*, vol. 5, Berlin 1961, s. 341-342.

⁵ Na temat jego wizji ideologii rasizmu zobacz między innymi pracę doktorską Wolfhard Hammer, *Leben und Werk des Arztes und Sozialanthropologen Ludwig Woltmann*, Mainz 1979.

komunistycznym pochodzenia żydowskiego.⁶ Hitler popierając okazjonalnie w swoich wystąpieniach znaczenie religii chrześcijańskiej sugerował swoim słuchaczom, że był on zdecydowanym przeciwnikiem ateizmu, podkreślał, że ateizm był ściśle związany z ideologią komunizmu, który doprowadził do powstania pierwszego na świecie państwa opartego na ideologicznych założeniach marksistowsko-leninowskich, jakie powstało w Rosji po wybuch rewolucji październikowej w 1917 roku.

Rasizm proponowany przez niemieckich filozofów znajdował z czasem wielu zwolenników również w innych krajach, szczególnie tam, gdzie społeczeństwo historycznie i ekonomicznie było podzielone, gdzie obecne w dużych miastach obecne były grupy przybyłych z małych miast i wiosek taniej siły roboczej. Krajem, w którym idee rasowe zostaną wówczas częściowo wprowadzone przez ustawodawstwo państwowe będą właśnie Niemcy. W Berlinie w 1905 roku miejscowi lekarze pod wpływem publikacji założyli *Towarzystwo Higieny Rasy*, podobne towarzystwa powstawały w innych większych miastach.

Prowadzone w koloniach niemieckich w Afryce w Namibii, finansowane przez państwo badania nad cechami umysłowymi tamtejszego społeczeństwa oraz nad zdolnościami manualnymi dzieci stwierdzały odmienności intelektualno-manualnych wśród mieszkającej tam ludności niemieckiej, jak i wybranych przedstawicieli ludów lokalnych. W konsekwencji przeprowadzonych badań władze administracyjne w koloniach zabroniły zawierania małżeństw pomiędzy ludnością napływową (białą) a populacją autochtonów, aby przez to nie osłabiać wartościowszej rasy aryjskiej. Niemcy w swoich koloniach byli przedstawicielami rasy dominującej, których zadaniem było przewodzenie słabszych ludów lokalnych. Po przegranej wojnie w 1918 Niemcy utracili swoje kolonie w Afryce, jednak doświadczenia tam zdobyte w latach 1883-1918 służyły później w dalszym propagowaniu ideologii rasowej. Niemieckie wojsko kolonialne zabiło według wiarygodnych szacunków nawet około 100 tys. osób. Ten okres historii Namibii jest obecnie uznawany za pierwsze ludobójstwo XX wieku.⁷ Po sześciu latach negocjacji w dniu 8 maja 2021 niemiecki minister spraw zagranicznych Heiko Maas podpisał porozumienie na mocy, którego Niemcy uznają za ludobójstwo liczne okrucieństwa popełnione na początku 1900 roku na ludności Namibii. Jako zadośćuczynienie rząd niemiecki zgodził się wydać 1,1 mld euro w ciągu 30 lat na infrastrukturę i pomoc rozwojową w Namibii.⁸

W dniu 14 lipca 1934 roku przyjęto w Trzeciej Rzeszy ustawę o zapobieganiu narodzin potomstwa obciążonego chorobą dziedziczną. Sam termin *Vernichtung lebensunwerten Lebens* był znany od 1920 roku, kiedy to psychiatra Alfred Hoche i sędzia Karl Binding opublikowali swoją broszurę pod tytułem *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*. Jednak dopiero w okresie panowania rządów nazistowskich idea ta znalazła szerokie praktyczne zastosowanie. Przymusowa sterylizacja osób, które nie powinny się rozmnażać objęta z czasem setki tysięcy ludzi, co było początkiem masowej sterylizacji w Niemczech. Zwolennicy eugeniki chwalili tę ustawę, która poprzez przymusową sterylizację miała zahamować rozmnażanie się grupy osób, które były tylko niepotrzebnym ciężarem dla społeczeństwa.

Hitler w *Mein Kampf* pisał o konieczności eliminacji ze społeczeństwa osobników upośledzonych, aby w ten sposób oczyścić rasę germańską i w ten sposób przynieść oczekiwane korzyści dla społeczeństwa.⁹ Naziści w ten sposób chcieli dać początek społeczeństwu, w którym nie będzie już miejsca dla ludzi chorych i słabych. W oparciu te ustawę lekarze przeprowadzili

⁶ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, München-Berlin 2017, s. 11.

⁷ *Chronologie der deutschen Kolonialgeschichte in Namibia*, w: <https://www.dw.com/de/chronologie-deutschland-namibia-kolonie-geschichte/a-57763153> [1.10.2022]

⁸ *Zabili prawie wszystkich. Niemcy przyznają się do ludobójstwa*, w: <https://www.o2.pl/informacje/zabili-prawie-wszystkich-niemcy-przyznaja-sie-do-ludobojstwa-6644464380840864a> [konsultacja 9.10.2022]

⁹ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, s. 270., vol. 2., 35-36.

sterylizację setek tysięcy osób rzekomo czy rzeczywiście obciążonych różnymi chorobami dziedzicznymi czy też niedorozwinięte umysłowo, ale były wśród nich również osoby nie użyteczne dla społeczeństwa takie jak, przestępcy, prostytutki czy też grupy ludzi społecznie niezaradnych. Jako konieczność takich działań podawano w materiałach propagandowych głównie wysokie koszty, jakie ponosić musi ekonomia państwa i całe społeczeństwo z powodu obecności ludzi chorych i niepełnosprawnych. Powstały wówczas tak zwane „sądy zdrowia dziedzicznego” złożone formalnie z zespołu sędziowskiego z prawnika i dwóch lekarzy, które orzekali o przymusowej sterylizacji. Zabieg sterylizacji przeprowadzano z zachowaniem drobiazgowej procedury administracyjnej w szpitalach w całej Trzeciej Rzeszy. Przypuszcza się, że naziści w latach swoich rządów trwających do 1945 roku zmusili do sterylizacji około 400 tysięcy osób.

W październiku 1939 roku Hitler postanowił, że nieuleczalnie chorzy mogą dostąpić „taski śmierci”, czyli fizyczną eliminację „małowartościowego” (unwertes Leben) życia ludzkiego, czyli osób psychicznie chorych i niepełnosprawnych. W wyniku tzw. „Akcji T 4”, której nazwa pochodziła od ulicy Tiergarten 4 w Berlinie, gdzie mieściła się Centrala Organizacji Eutanazji, do sierpnia 1941 roku zmarło po wstrzyknięciu trucizny lub w komorze gazowej około 70 tys. osób. Protesty niektórych biskupów katolickich doprowadziły do upublicznienia krytyki tej praktyki, co z kolei w obawie przed możliwymi niepokojami społecznymi doprowadziło do formalnego przerwania tych mordów.¹⁰ Kardynał Clemens August von Galen wygłosił w lipcu i sierpniu 1941 w katedrze w Münster trzy kazania, w których sprzeciwiał się eutanazji. Nie był jednak w stanie powstrzymać eutanazji, jednak sterylizacja została na pewien czas przerwana.¹¹ Do końca III Rzeszy praktyka ta, chociaż już na mniejszą skalę była nadal jednak już bezgłośnie kontynuowana.

W ten sposób mordowano niedolnych już do dalszej pracy więźniów z licznych wówczas obozów koncentracyjnych. Jednym z sześciu miejsc przymusowej eutanazji w Trzeciej Rzeszy w latach 1940-1944 znajdował się w Austrii w zamku Hartheim¹², gdzie zamordowano prawie 30.000 osób. Byli to ludzie niepełnosprawni, upośledzeni fizycznie i umysłowo, pensjonariusze państwowych sanatoriów i domów opieki, a w późniejszym okresie robotnicy przymusowi oraz niezdolni do pracy więźniowie obozów koncentracyjnych z Mauthausen, Gusen, Ravensbrück i Dachau. Wśród przywożonych tutaj wyczerpanych srogimi warunkami życia w obozach zagłady więźniów niezdolnych do dalszej pracy fizycznej byli księża katolicycy głównie więźniowie z obozu w Dachau, gdzie władze niemieckie próbowały gromadzić aresztowanych księży, wśród nich największą grupę stanowili polscy duchowni. Więźniowie niezdolni do pracy byli na wniosek władz obozu przywożeni zamku Hartheim, gdzie byli mordowani w komorze gazowej razem z innymi więźniami niezdolnymi do pracy, ich zwłoki były palone w miejscowym krematorium a ich prochy, były rozsypywane na okolicznych polach, jako nawozy mineralne albo były wrzucone do przepływającej w pobliżu rzeki Dunaj.¹³

¹⁰ Po przyłączeniu Austrii do Trzeciej Rzeszy obrońcą ludzi podanych eutanazji był biskup z St. Pölten Michael Memelauer. W swoim kazaniu wygłoszonym podczas nabożeństwa w katedrze w St. Pölten na zakończenie starego roku w dniu 31 grudnia 1941 przeciwko zabijaniu ludzi upośledzonych. Jan Mikrut, *Die christlichen Märtyrer des Nationalsozialismus und Totalitarismus in Mitteleuropa 1938-1945*, Wien 2005, s. 139-141.

¹¹ Na temat eutanazji i stanowiska biskupa Klemensa von Galen zobacz: Julia T., *Kirche und Widerstand im Nationalsozialismus. Bischof Clemens August Graf von Galen und die Aktion T4*, München 2017.

¹² Ruth Beinhauer, *La resistenza delle suore: Restituta Kafka, Angela Autsch, Anna Bertha Königsegg e Verena Buben*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 122.

¹³ Na temat śmierci chorych i niezdolnych do pracy kapłanów przywiezionych z obozów koncentracyjnych w tej części Austrii zobacz: Giovanna Brizi, *I sacerdoti del campo di concentramento di Dachau*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 267; Florian Schwanninger, *Den Opfern einen Namen geben. Die Recherche nach den in Hartheim ermordeten Menschen im Rahmen des Projekts 'Gedenbuch Hartheim'*, in: Brigitte Keplinger, Gerhart Marckhgott, Hartmut Reese (ed.), *Tötungsanstalt Hartheim*, Linz 2013, s. 139.

W obozie koncentracyjnym w Dachau poddawano resocjalizacji przeciwników politycznych w tym licznych księży, pastorów protestanckich krytycznych wobec ideologii narodowego socjalizmu. Już w pierwszych tygodniach po objęciu władzy przez Hitlera byli oni aresztowani i wywiezieni do obozu koncentracyjnego w Dachau, a następnie do innych coraz liczniejszych miejsc w II Rzeszy, gdzie poddawani byli „resocjalizacji”.¹⁴ W okresie dwunastoletniej działalności obozu koncentracyjnego w Dachau wziętych tu było 2.720 duchownych i innych przedstawicieli wspólnot religijnych: 2.579 katolików, 109 protestantów, 22 prawosławnych, 8 starokatolików, 2 muzułmanów. Z tej liczby 1.034 osoby zostały zamordowane lub zmarły z wycieńczenia. W dniu 29 kwietnia 1945 r. w dniu wyzwolenia obozu, przebywało tam jeszcze 1240 księży.¹⁵

III. *Führer*, jako mesjasz i bóg.

Hitler urodził się 20 kwietnia 1889 w mieście Braunau am Inn mieście położonym 120 km na zachód od Linzu w Górnej Austrii. Jego wychowaniem zajmowała się matka Klara Pözl, z którą był on do końca życia emocjonalnie związany. Matka, podobnie jak i cała rodzina była praktykującą katoliczką. Hitler został ochrzczony w dniu 22 kwietnia 1889 roku w parafii świętego Stefana w Braunau am Inn.¹⁶ Adolf był często bity przez ojca za różne przekroczenia, dlatego pozostawił wiele negatywnych wspomnień o swoim ojcu. W wieku piętnastu lat przyjął razem z kolegami z klasy sakrament bierzmowania w katedrze w Linzu, który wówczas tradycyjnie przyjmowali prawie wszyscy młodzi katolicy. Hitler otrzymał od swojego świadka bierzmowania zgodnie z sugestią matki książeczkę do nabożeństwa a nie zegarek jak to było wówczas w tradycji, ponieważ Adolf miał już wówczas dwa zegarki. Z książeczki do nabożeństwa nie miał wielkiego pożytku, ponieważ wzrastała w nim już wówczas otwarty bunt przeciwko tradycyjnej formie społeczeństwa opartym na wartościach chrześcijańskich, niechętnie chodził na lekcje religii a później już otwarcie gardził lekcjami religii, przestał uczestniczyć we mszy świętej i przyjmować sakramenty.¹⁷

Przyjmował on w swoich przekonaniach istnienie Boga, jako najwyższej istoty i stwórcy wszechświata, jednak on sam nie utożsamiał się z chrześcijaństwem czy też z tradycyjną formą dzielnosci kościołów chrześcijańskich. Jednym z powodów radykalnej formy odrzucenia religii przez młodego Hitlera był zapewne nauczyciel religii ksiądz Franz Sales Schwarz, który nie był w stanie przekazać młodym, stosunkowo krytycznie nastawionym do rzeczywistości młodym ludziom wiadomości religijnych. W tym samym 1904 roku na życzenie matki rozpoczął naukę w Realschule w Steyr, ale i tam nie uzyskał promocji do dziewiątej klasy z powodu słabych ocen, po czym wrócił bez zdania egzaminu maturalnego do mieszkającej w Linzu matki. W październiku 1907 wybrał się do Wiednia, gdzie zamierzał studiować malarstwo w Akademii Sztuk Pięknych, studia takie były dla niego możliwe, ponieważ na tym kierunku nie była potrzebna matura. Przedstawione wówczas do oceny jego prace nie zostały pozytywnie ocenione przez profesorów, w konsekwencji nie został przyjęty na studia malarskie, fakt ten było dla niego przez całe późniejsze życie ogromnym upokorzeniem. Proponowano mu wówczas, jako alternatywę studia na wydziale architektury, ale ponieważ Hitler nie miał matury, dlatego nie mógł ubiegać się o przyjęcie na tego typu studia uniwersyteckie.

¹⁴ Jan Mikrut, *Il XX secolo "l'età delle ideologie". La Chiesa cattolica in confronto con l'ideologia nazionalsocialista in Europa centro-orientale*, w: Jan Mikrut (ed.), *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al Nazionalsocialismo 1933-1945*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 23, 74.

¹⁵ Jan Mikrut, *La resistenza religioso-patriotica dei sacerdoti: Jakob Gapp (1897-1943), Franz Reinisch (1903-1942) e Carl Lampert (1894-1944)*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 71.

¹⁶ Pfarre Braunau am Inn: *Matriken, Taufen-Duplikate 1889, Nr. Currens 49*, w: <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/oberoesterreich/braunau-am-inn/106%252F1889/?pg=8> Matricula Online [02.10.2022].

¹⁷ Friedrich Heer, *Der Glaube des Adolf Hitler. Anatomie einer politischen Religiosität*, München² 1998, s. 19.

Doświadczyl on wówczas w Wiedniu osobiście skutków kryzysu ekonomicznego i biedy, w latach 1910-1913 mieszkał nawet w istniejącym tam do dzisiaj przytułku dla 500 bezdomnych mężczyzn przy ulicy Meldemannstraße 27.¹⁸ W Wiedniu Hitler poznał osobiście różne obecne w środowisku miejskim stolicy monarchii austro-węgierskiej formy panującego tam antysemityzmu, przeżył osobiście wiele upokorzeń od licznie tam wówczas żyjącej społeczności żydowskiej, która liczyła w 1910 roku 175.294 osób, co stanowiło prawie 9 procent wszystkich mieszkańców. W XIX wieku wzrosła siedmiokrotnie liczba jego mieszkańców i miasto liczyło już około 2 milionów mieszkańców był szóstym do wielkości miastem na świecie. Życie codzienne w Wiedniu było trudne z powodu braku mieszkań i wzrastających cen, w tym także żywności. Kryzys ekonomiczny oraz podziały socjalne społeczeństwa były dla Hitlera ważnym elementem jego doświadczeń socjalnych, którym poświęcił w *Mein Kampf* wiele miejsca, analizując swoje doświadczenia z pobytu w tym mieście.

Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców pochodzenia żydowskiego i ich rosnącego wpływu na rozwój gospodarczy i polityczny miasta dochodziło w Wiedniu do licznych wówczas wystąpień antysemickich. Na porządku dziennym chrześcijańskich polityków było wołanie o poprawę warunków życia robotników i rzemieślników, którą można było osiągnąć jedynie poprzez ustawodawstwo skierowane przeciwko wiedeńskiemu kapitałowi, gdzie bogata część społeczności żydowskiej miała duże znaczenie. Uzależnienie finansowe od ich kapitału wywołało silny ruch antysemicki we wszystkich krajach związkowych monarchii habsburskiej, jego forma była zależna od bardzo różnej liczby ich mieszkańców pochodzenia żydowskiego historycznie uzasadnionych w różnych prowincjach monarchii. Antysemityzm był zwalczany zarówno przez polityczne środowiska katolicko-konserwatywne, ale również przez grupy niemieckich nacjonalistów i socjaldemokratów, choć wielu socjaldemokratów było pochodzenia żydowskiego. Bankier, kupiec i właściciel fabryki pochodzenia żydowskiego byli odrzucani, jako wyzyskiwacze klas uboższych nie z powodu ich przynależności religijnej, ale za ich uprzywilejowaną i materialnie dominującą pozycję społeczną. Również i w środowisku wiejskim od wielu pokoleń, żydowski handlarz bydłem czy kupiec zboża był przez chłopów ze względu na wyzysk ekonomiczny znienawidzony jednak z powodu braku innych możliwości sprzedaży swoich produktów rolniczych byli on skazani na taki właśnie handel, zaś mieście w coraz bardziej dominująca była dzielność fabrykanta, kupca czy bankiera, która tradycyjnie już powodowała nastroje antysemickie, podobna sytuacja miała miejsce również i w Górnej Austrii, gdzie urodził się i częściowo wychował Adolf Hitler. Jednym z ognisk antysemityzmu byli kupcy i rzemieślnicy, krawcy, szewcy, służący, kelnerzy, kucharze, robotnicy i stajenni, którzy z powodu industrializacji i kryzysu gospodarczego znaleźli się w trudnej sytuacji. Przybywający do Wiednia czy innych większych miast byli dobrze ocenieni przez swoich pracodawców i klientów, ale pomimo wielu poświęceń musieli żyć w złych warunkach. Byli oni związani z tradycją katolicką, licznie przychodzili na nabożeństwa do w swoich kościołów w tradycyjnych kolorowych strojach. Wiedeńscy duchowni starali się organizować dla nich różne inicjatywy w celu polepszenia ich sytuacji materialnej, aby dać im poczucie bezpieczeństwa i stworzyć im tutaj nową ojczyznę, wspierali w różny możliwy dla nich sposób ich edukację religijną.

Wielu księży, szczególnie młodszych wiekiem działało w strukturach Partii Chrześcijańsko-Społecznej założonej w 1893 roku przez wiedeńskiego prawnika Karla Luegera (1844-1910). Partia realizowała cele reformatorskie, niektóre z nich miały podłoże antysemickie i antyliberalne. Karl Lueger starał się pomagać mieszkańcom miasta wyzyskiwanym przez kapitał żydowski. Karl Lueger i jego partyjni koledzy docenili tę postawę młodych i dynamicznych księży. Równie aktywne politycznie było duchowieństwo parafialne, aby bronić ubogiej ludności miasta i wspierać drobnych chrześcijańskich kupców. Wielu księży było oddanymi społecznikami w dużych miastach,

¹⁸ Jan Mikrut, *Der charismatische Bürgermeister der Kaiserstadt Wien. Dr. Karl Lueger. (1844-1910)*, in: *Faszinerende Gestalten der Kirche Österreichs*, vol. 7, Wien 2003, s. 175-214.

przyjaciółmi ubogich wielodzietnych rodzin robotniczych oraz grup imigrantów, oni byli pierwszymi osobami, które organizowały pomoc dla potrzebujących mieszkających na terenie ich parafii. Ich zaangażowanie społeczno-polityczne przyczyniło się do wyboru Luegera na burmistrza Wiednia w 1897 roku, funkcje te spełniał aż do swojej przedwczesnej śmierci w 1910 roku. W tych latach zrealizowano wiele dużych projektów miejskich, wśród nich budowę akweduktu wiedeńskiego, kwestię komunalizacji i dostaw gazu i energii elektrycznej oraz rozbudowę linii tramwajowej. Okres rządów burmistrza Lueger związany jest z kilkuletnim pobytem Adolfa Hitlera w tym mieście, niektórzy historycy są zdania, że atmosfera miasta i polityka antysemita burmistrza mały wpływ na jego dyskryminacyjne zachowania w stosunku do ludności żydowskiej nabyte w tym mieście.¹⁹ Hitler słuchał wielokrotnie jego przemówień i podziwiał nie tylko jego talent oratorski, ale przede wszystkim jego osiągnięcia przy tworzeniu infrastruktury, w zaopatrzeniu mieszkańców w wodę i gaz tak bardzo istotnych dla bardzo szybko rosnącego miasta. W oczach Hitlera burmistrz Lueger był przez swoją troskę o poprawę życia mieszkańców, rozwój szpitalnictwa i pomoc socjalną dla najbardziej potrzebujących jednym z najbardziej genialnych polityków, jakiego poznał.²⁰ W *Mein Kampf* zanotował ze pogrzeb Lueger, w którym wzięło udział kilkadziesiąt tysięcy wiedeńczyków, zrobił na nim ogromne wrażenie.²¹ Ocenianie tych skomplikowanych elementów walki politycznej z dzisiejszej perspektywy byłoby być może pewnym uproszczeniem, które utrudniłoby obiektywny osąd i byłoby krzywdzące w stosunku do politycznej działalności burmistrza Karla Luegera. Na ten temat ukazało się wiele opracowań historycznych, które w zależności od zapatrywań i przekonań politycznych autorów starają się odpowiednio przedstawić wyniki badań w tej specyficznej kwestii. W zdecydowanej większości są to jednak studia ukazujące negatywny ówczesny sposób prowadzenia polityki w Wiedniu oraz wpływ działalności politycznej wiedeńskiego burmistrza, szczególnie jego wypowiedzi pod adresem ludności żydowskiej oraz krytyki w stosunku do kapitału żydowskiego.

W maju 1913 roku Hitler przeniósł się do Monachium, gdzie między innymi malował obrazy znanych budynków, i sprzedawał je handlarzowi dziełami sztuki, co pozwalało mu przeżyć w tym dla niego równie jak w Wiedniu trudnym okresie. W dniu 16 sierpnia 1914 roku młody Adolf Hitler z entuzjazmem przyjął fakt rozpoczęcie I wojny światowej i w dniu 16 sierpnia wstąpił, jako ochotnik do armii pruskiej, chociaż będąc Austriakiem i powinien był służyć w wojsku austro-węgierskim. W październiku jego regiment został wysłany na front zachodni w pobliże francuskiego miasta Lille stamtąd po kilku dniach na front, gdzie Hitler 17 września 1917 roku za męstwo został odznaczony krzyżem żelaznym III klasy a następnie w sierpniu 1918 żelaznym krzyżem I klasy.²² Po zakończeniu wojny w listopadzie 1918 roku Hitler pozostał jeszcze na krótko w armii niemieckiej, która zajmowała się wówczas tłumieniem socjalistycznych rewolucji w Niemczech. Władzę w Niemczech bezskutecznie próbowali wówczas przejąć niemieccy komuniści będący pod wpływem propagandy sukcesów w rosyjskiej rewolucji w 1917 roku. Przegrana wojna w 1918 roku, straty terytorialne na rzecz państw sąsiadujących jak również utrata kolonii afrykańskich była wielkim upokorzeniem dla Niemców. Na skutek wojny i związanych z tym zmiany granic zmniejszenia się liczby ludności. Zmieniła się również sytuacja wyznaniowa w kraju, Niemcy straciły około 4,4 miliona katolików i około 1,9 miliona osób należących do Kościołów w spólnot o tradycji protestanckiej. Katolicy stanowili teraz około 36,7 % społeczności niemieckiej i byli mniejszością wyznaniową.²³

¹⁹ Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, München 1996, s. 418.

²⁰ Werner Jochmann (ed.), *Adolf Hitler, Monologe im Führerhauptquartier 1941-1945. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*, Hamburg 1980, s. 153.

²¹ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, München-Berlin 2017, s. 359-361.

²² Volker Ullrich, *Adolf Hitler. Biografie*, vol. 1: *Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939*, Frankfurt am Main 2013, s. 83-86.

²³ Bolesław Kumor, *Historia Kościoła katolickiego*, vol. 8, Lublin 2001, s. 178.

Jesienią 1919 r. Adolf Hitler wstąpił w szeregi DAP (Deutsche Arbeitspartei, DAP) i został dzięki swoim zdolnościom oratorskim jej ważniejszym agitatorem. W 1920 r. Adolf Hitler stanął na czele Niemieckiej Partii Robotników która pod jego przywództwem zyskała więcej dynamizmu i zmieniła nazwę na Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotniczą (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP).²⁴ Nowa partia przyjęła, jako aryjski symbol słońca w opozycji do Żydów uważanych za czcicieli księżyca. Swastyka oznaczała pomyślność i szczęście, wcześniej używali jej już Chińczycy, Hindusi w klasztorach buddyjskich w Tybecie i Japonii w rzymskich mozaikach oraz w tysiącach innych miejsc na całej ziemi. Niemcy w XX wieku nazwali swastykę Hakenkreuz, była znana w różnych miejscach położonych wzdłuż Dunaju, a także, jako ozdoba w starożytnych niemieckich opactwach. Swastyka widoczna jest również w średniowiecznej numizmatyce, była życzeniem bogactwa i pomyślności. W przeszłości starożytny Rzym maszerował ze sztandarami SPQR, chrześcijaństwo podbijało świat symbolem krzyża, islam miał wytłoczony na swoich sztandarach znak półksiężyca. Nazistowska swastyka nie została przyjęta dla ruchu Hitlera przypadkowo, ale została wcześniej gruntownie przebadana z deklarowanym celem osiągnięcia dalekosiężnego efektu. Naziści zmagali się ze znalezieniem najbardziej odpowiedniego symbolu dla narodowego socjalizmu, musiał to być zewnętrzny znak walki aryjskiej. Führer, mimo że był samoukiem, znał ezoteryczne znaczenie symbolu krzyża, który widział w klasztorze benedyktynów w Lambach, gdzie zimą 1897-1898 był chórzystą, najpierw uderzyła go graficzna bezpośredniość tego symbolu. Swastyka oznaczała powrót do boskich warunków rasy aryjskiej i właśnie w tym świetle musimy obserwować jej użycie przez NSDAP. Symbolika odnosi się do powrotu lub upadku z doskonałości. Cztery ramiona wskazują na cykl czterech pór roku, a więc cykliczne odradzanie się, jak wieczna wojna między rasami charakteryzująca się cyklicznym niszczeniem kosmicznych okresów i późniejszym odnawianiem. Swastyka nabiera znaczenia centrum słonecznego, czyli bieguna przyciągania, wokół którego wszystko się obraca, jako stylizowana forma spirali. Swastyka staje się centrum koncentracji Niemiec na nadrzędnej boskiej osobowości, nabiera znaczenia doskonałości. Symbol nazistowski musiał być odczytywany na dwóch płaszczyznach: egzoterycznej, jako znak rozpoznawczy partii politycznej NSDAP, oraz ezoterycznej, której tajny cel był znany tylko nielicznym, najbardziej wtajemniczonym członkom. Była symbolem solarnym nazistowskiej koncepcji stworzenia nowego porządku, nowego systemu polityczno-religijnego, w którym tylko rasa aryjska miała się zaznaczyć, jako suwerenna, odzwierciedlając twórczą zdolność boskiego porządku. W praktycznym zastosowaniu symbol powtarzany milion razy na plakatach, na flagach wszędzie wywieszanych, na opaskach członków partii działał odstraszająco, była kojarzona ze słowami i groźbami Hitlera.²⁵

Z czasem partii nazistowska NSDAP tworzyła liczne bojówki, których zadaniem było organizowanie zamieszek i zwrócenie przez to uwagi mieszkańców miasta na szybko zachodzące w Monachium zmiany. Powstały tak zwane oddziały szturmowe SA (Sturmabteilung), na czele, których stanął wówczas Ernst Julius Günther Röhm (1887-1934), bliski współpracownik Adolfa Hitlera a później jeden z jego największych konkurentów politycznych.²⁶ W dniu 8 marca 1922 r. obok SA powstała dodatkowo jeszcze młodzieżówka NSDAP, która w 1926 r. została formalnie przemianowana na organizację młodzieży partyjnej pod nazwą Hitlerjugend, której celem było wychowanie młodzieży do dzielności politycznej w duchu nazistowskim. Do 1930 roku do Hitlerjugend zwerbowano wówczas około 25.000 chłopców, którzy mieli stać się zalążkiem nowych

²⁴ Volker Ullrich, *Adolf Hitler. Biografie*, vol. 1: *Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939*, s. 104-105.

²⁵ Bernardo Mario Vali, *Il segno della svastica*, Milano 1996, s. 10-11.

²⁶ Na ten temat zobacz: Otto Gritschneider, *„Der Führer hat Sie zum Tode verurteilt ...“ Hitlers „Röhm-Putsch“-Morde vor Gericht*, München 1993; Max Gallo, *The Night of Long Knives*, New York 1997; Eleanor Hancock, *Ernst Roehm Hitlers SA Chief of staff*, New York 2008; Marcus Mühle, *Ernst Röhm eine biografische Skizze*, Berlin 2016.

formacji militarnych, które przyczynia się do początkowych sukcesów podczas drugiej wojny światowej.²⁷

Hitler podczas puczu monachijskiego w nocy z 8 na 9 listopada 1923 próbował przy pomocy swoich partyjnych SA bezskutecznie przejąć władzę. Agitacja polityczna i agresywne formy walki o władzę doprowadziły do uwięzienia Hitlera, który w 1924 roku został skazany na piec lat twierdzy z możliwością warunkowego zwolnienia w wypadku dobrego sprawowania. W czasie pobytu w więzieniu Hitler miał dużo czasu na czytanie książek, w tym również na pogłębienie literatury, która zajmowała się kwestiami proponowanymi później przez niego ideami nazizmu. W czasie przebywania w więzieniu Hitler spisał swoje przemyślenia i przygotował wspólne z grupą osób książki, której tekst dyktował współwięźniowi w Landsberg Rudolfowi Hessowi. To właśnie w więzieniu była tworzona późniejsza programowa ideologia narodowego socjalizmu. W redagowaniu i korektach tekstu książki *Mein Kampf* pomagał mu także katolicki kapelan więzienia w Landsberg nad Lechem, ksiądz Bernhard Stempfle (1882-1934). W okresie walk partyjnych o przywództwo partii pomiędzy Hitlerem a jego politycznymi przeciwnikami partyjnymi ksiądz Bernhard Stempfle pomimo że był zwolennikiem Hitlera i członkiem NSDAP został po przejęciu władzy przez nazistów aresztowany i następnie zesłany do obozu koncentracyjnego w Dachau koło Monachium założonego 22 marca 1933, pierwszego obozu takiego w Trzeciej Rzeszy, gdzie został zamordowany w nie do końca wyjaśnionych okolicznościach.²⁸ Książka Hitlera wydana drukiem pod tytułem *Mein Kampf*, jest haniebnym manifestem na temat rasy, historii i polityki, o prześladowaniach jego wrogów, wśród nich środowiska żydowskie. Pierwszy tom książki ukazał się w dniu 18 lipca 1925 roku na krótko po wyjściu Hitlera z więzienia, tom drugi książki został wydany 11 grudnia 1926 roku.²⁹

W *Mein Kampf* Hitler wyraził otwarcie swoją nienawiść do komunizmu i judaizmu, pisał o historycznym przeznaczeniu Niemców, o znaczeniu kultury niemieckiej również na nowych terytoriach, które Niemcy na skutek prowadzonych wojen zdobędą na nowych terenach, gdzie będą dopiero mieli *Lebensraum* (przestrzeń życiowa), którego potrzebują, aby wypełnić swoje dziejowe przeznaczenie.³⁰ Dlatego Hitler zamierzał dokonać inwazji na państwa sąsiadujące z Niemcami, na Czechosłowację i Polskę a następnie na komunistyczną Rosję. Hitler w swoim dziele zebrał publikowane już informacje i przemyślenia różnych wcześniejszych filozofów i ideologów i teraz przedstawił za swoje cele ideologiczne do realizacji po objęciu władzy w Niemczech. Główne tezy jego zawartego w *Mein Kampf* programu ideologicznego były skierowane przeciwko ludności żydowskiej, przeciwko swoim politycznym przeciwnikom socjaldemokratom i marksistom. Zapowiadał między innymi, że zniszczy istniejący w Niemczech według niego bezskuteczny i skorumpowany system parlamentarny. W książce *Mein Kampf* Adolf Hitler zapowiadał stworzenie ideologii narodowego socjalizmu, której głównymi tezami była walka z rosyjskim bolszewizmem i międzynarodowym antysemityzmem. Duże znaczenie przywiązywał do przedstawienia swojej wizji czystej i wyższej rasy aryjskiej.³¹

²⁷ Więcej na ten temat: Hilmar Hoffmann, *Generation Hitlerjugend: Reflexionen über eine Verführung*, Frankfurt am Main 2018; Luke Farmer, *Die „Hitlerjugend“. Eine Analyse des Bildungs- und Familienideals im Dritten Reich*, München 2019; André Postert, *Die Hitlerjugend Geschichte einer überforderten Massenorganisation*, Göttingen 2021.

²⁸ Dr. Bernhard Stempfle (1882-1934) był niemieckim zakonnikiem i po poznaniu Hitlera i grona przywódców nazistowskich został wydawcą antysemickiej gazety *Miesbacher Anzeiger*. W dniu 1 stycznia 1934 r. został przyjęty do partii NSDAP, ale już w dniu 1 lipca 1934 r. Stempfle został w Monachium aresztowany przez Gestapo i przewieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie zginął 1. lipca 1934 na skutek śmiertelnego pobicia. Volker Ullrich, *Adolf Hitler. Biografie*, vol. 1: *Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939*, s. 519.

²⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, München 1925-1927.

³⁰ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, s. 391; vol. 2., s.314-316.

³¹ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, s. 220.

Hitler opuścił więzienie 20 grudnia 1924 i kontynuował swoje przekonania polityczne, w celu stworzenia nowego niemieckiego państwa, które tak bardzo zostało upokorzone po klęsce wojennej w 1918 roku. Hitler w książce *Mein Kampf* dużo miejsca poświęcił różnym aspektom problematyki żydowskiej w Niemczech, twierdził on, że celem społeczności żydowskiej jest objęcie przywództwa kulturalno-politycznego w społeczeństwie. Książka *Mein Kampf* i zawarte tam poglądy Hitlera były znane w zainteresowanych kręgach politycznych na świecie i nie przeszkodziły mu przejścia władzy w 1933 roku. W swoich wystąpieniach reprezentował on tezę, że tylko nieograniczona władza może dać mu możliwość usunięcia Żydów z życia społeczeństwa niemieckiego a na zdobytych nowych terenach na wschodzie Europy Niemcy będą z sukcesem budować swoje nowe wielkie państwo. Nie tylko naziści w latach ich rządów 1933-1945, ale również i po zakończeniu drugiej wojny światowej niektórzy historycy podkreślali fakt, że Adolf Hitler doszedł do władzy w sposób demokratyczny. To twierdzenie niewiele ma jednak wspólnego z historyczną prawdą. W wyborach prezydenckich w 1932 roku, w których Adolf Hitler ubiegał się o elekcje konkurując z ubiegającym się o reelekcje Paulem von Hindenburg został pokonany przez generała pruskiej armii. Był to dla niego osobiście dramat, ponieważ Hitler był przekonany, że ruch nazistowski w Niemczech był już wówczas wystraszająco silny, aby zapewnić mu spodziewane zwycięstwo, tak jednak nie było. Hitler przekonał się, że w swojej walce o władzę nie może opierać się na systemie demokracji niemieckiej. Dlatego bojówki SA przystąpiły do ataków i zamachów na jego politycznych przeciwników wywołując zamieszanie w wielu niemieckich miastach. Władze rządowe pomimo determinacji nie były w stanie całkowicie zapanować nad tymi przenoszonymi na ulice miast coraz bardziej burzliwymi zamieszkami i tumultami. Postanowiono rozisać wyznaczone na lipiec 1932 roku nowe przedterminowe wybory parlamentarne, w których partia Hitlera zdobyła najwięcej mandatów w niemieckim parlamencie i mogła planować stworzenie własnego rządu. Prezydent Paulem von Hindenburg nie powierzył jednak jak się tego spodziewano w NSDAP Hitlerowi tworzenia rządu, zaproponowano mu wejście do koalicyjnego rządu kierowanego przez Kanclerza Franza von Papen. Hitler nie przyjął tej propozycji, jego zwolennicy doprowadzili do nowych coraz bardziej niebezpiecznych rozruchów w kraju.

Na skutek powstałego kryzysu politycznego i niepokoju społecznych w listopadzie 1932 przeprowadzono kolejne wybory parlamentarne, których jednak nie wygrała już NSDAP, Hitler odnotował znaczący spadek swojego poparcia. Były widoczne silne podziały w partii spowodowane rezultatem wyborów, partia nazistowska podzieliła się na przeciwników i zwolenników wstąpienia do nowego rządu formowanego przez Kanclerza Kurt von Schleicher. Gregor Strasser, który był wówczas drugą osobą w NSDAP postanowił, dzięki częściowemu poparciu partii, ale wbrew woli samego Hitlera przyjąć proponowane mu stanowisko Wicekanclerza. Hitler obawiając się podziału w partii oskarżył Strassera o spiskowanie z wrogami i zmusił go do ustąpienia ze stanowiska swojego zastępy w strukturach partyjnych jak również przymusił sympatyzujących ze Strasserem członków partii do zaakceptowania obecnej linii politycznej proponowanej przez Hitlera. Zasadniczą rolę w późniejszym sukcesie politycznym Hitlera był fakt pozyskania dla NSDAP grupy wpływowych niemieckich przemysłowców, których zapewnił on, że w przypadku poparcia politycznego dla jego osoby i w zamian za przedstawienie produkcji przemysłowej na potrzeby uzbrojenia armii zapewni im daleko idące przywileje ekonomiczne.

Niemieccy przemysłowcy i bankierzy wystąpili z memorandum do prezydenta Paul von Hindenburg, aby ten powierzył urząd kanclerski Adolfowi Hitlerowi, ale ten doświadczony polityk przynajmniej na razie nie zamierzał tego robić. W dniu 17 stycznia 1933 Hitler spotkał się z dwoma swoimi największym konkurentami politycznym z byłym kanclerzem Franz von Papen z Partii Centrum oraz z Alfredem Hugenberg liderem partii ludowej. Za zgodą na jego poparcie Hitler zaproponował Franz von Papen objęcie stanowisko Wicekanclerza a Alfredowi Hugenberg stanowisko ministra rolnictwa. Hitler 22 stycznia 1933 podczas spotkania z synem urzędującego

prezydenta Oskarem von Hindenburg namawiał go, aby on przekonał swojego ojca, aby to jemu zostało powierzone stanowisko kanclerza i formowanie nowego rządu. Hitler szantażował młodego Hindenburg, że w przeciwnym razie opinia publiczna zostanie poinformowana o machinacjach finansowych, jakich się dopuścili Hindenburgowie, którzy z pieniędzy publicznych odkupili w Prusach Wschodnich rodzinny majątek, zaś ich spadkobiercy odziedziczyli tę posiadłość bez zapłacenia należytego podatku. Paul von Hindenburg w dniu 28 stycznia 1933 roku zdymisjonował rząd kanclerza Kurt von Schleicher i pomimo, że był on przekonany, iż Adolf Hitler nie jest właściwym kandydatem na stanowisko Kanclerza to właśnie jemu powierzył misję tworzenia nowego rządu.

Władza, którą teraz Hitler otrzymał nie pozwalała mu jednak na radykalną formę rządów, dlatego jego bojówki rozpoczęły w całym kraju zamieszki, i w nocy z 27 na 28 lutego 1933 roku doszło w Berlinie do podpalenia Reichstagu. Hitler zawiesił konstytucję publikując dekret o ochronie narodu i państwa, który zawieszał prawa obywatelskie Niemców. Zmusił prezydenta Hindenburg do rozwiązania niemieckiego Reichstagu i do ogłoszenia w marcu 1933 nowych wyborów parlamentarnych. Wybory w trudnym klimacie politycznym zwyciężyła partia NSDAP na czele, której od 1921 roku stał Hitler. Dzięki większości parlamentarnej NSDAP w Reichstagu uchwalono nadzwyczajne upoważnienia dla Hitlera, dzięki którym zyskał on teraz władze niemalże dyktatorską. Od tej chwili mógł on już zdecydowanie rozprawić się ze swoimi politycznymi przeciwnikami, najpierw w partii NSDAP a później ze wszystkimi przeciwnikami jego planów politycznych. Sukces Adolfa Hitlera opierał się na pozyskaniu niemieckiej klasy średniej, która była ciężko doświadczona przez rosnącą inflację i bezrobocie. Chłopi i weterani wojenni tworzyli wspierające nazistów, z powodu propagowanej przez nich nowej ideologii narodu niemieckiego związanego z mitem krwi i ziemi. Hitler odpowiednio wykorzystał propagandę nazizmu do szerzenia wśród szerokich mas społeczeństwa wystraszonego o swoje finanse i swój kraj. Hitler przemawiając na wiecach w sposób zręcznie wyreżyserowany przez propagandę chętnie przedstawiał się, jako silny przywódca, człowiek pochodzący z ludu, który jest w stanie obronić społeczeństwo przed wspólnym wrogiem. Hitler pisał w *Mein Kampf* o sukcesie w komunikowaniu z ludźmi, że w praktyce skuteczna propaganda musi ograniczyć się do niewielu punktów, które z determinacją będą ciągle powtarzane.³²

Dużą rolę w momencie walki o władzę odegrały paramilitarne i początkowo elitarne formacja nazistowska, bojówki SS (Die Schutzstaffel der NSDAP), do której wstępowali kandydaci dobierani pod względem wzrostu i procentu krwi nordyckiej. Formacje ta była elitą wybrańców, z czasem było wśród nich coraz więcej przedstawicieli wyższych sfer i arystokracji. Ta nowa formacja miała za zadanie łączyć tradycyjne wartości prawdziwego żołnierza, *odznaczającego się dobrym wychowaniem godnym niemieckiej szlachty oraz twórczą inicjatywę sfery przemysłu ze społecznymi wymogami epoki na glebie doboru rasowego*. Gromadzono o kandydatach do SS szczegółowe dane o ich przodkach i ich chorobach pod kątem czystości rasy. Byli zobowiązani do absolutnej wierności Adolfowi Hitlerowi, na pasach wojskowych mieli wypisane słowa: *Meine Ehre heißt Treue* [Moim honorem jest wierność]. W szeregach SS nie obowiązywały tradycyjne przymioty żołnierskie, należało za wszelką cenę pokonać przeciwnika stosując wszystkie dostępne w danej chwili środki. Dla tego była to organizacja amoralna i w każdym sensie antychrześcijańska. W 1935 roku Himmler z uznaniem zauważył ogromny wpływ formacji SS na życie codzienne w Niemczech: *Wiem, że wielu, którym robi się słabo na widok czarnego munduru; rozumiemy to i nie oczekujemy, że ludzie będą nas kochać*.

Wpływ ideologii nazistowskiej na społeczeństwo niemieckie był ogromny, o czym świadczy rosnąca ciągle popularność partii NSDAP, która w 1938 liczyła już 2,5 miliona członków. Wśród

³² Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 2, München-Berlin 2017, s. 1479-1481.

nowych członków partii nazistowskiej licznie reprezentowani byli nauczyciele i urzędnicy uformowani już częściowo w organizacji młodzieżowej partii nazistowskiej Hitlerjugend podzielonej na sekcje dla dziewcząt (BDM) i dla chłopców (HJ). Nauczyciele i urzędnicy w związku z wykonywaną przez nich pracą i związanymi z tym koniecznymi kontaktami społecznymi mieli bardzo duży wpływ na zachodzące zmiany w niemieckim społeczeństwie. Mimo to od 6 maja 1939 przynależność do NSDAP była już formalnym warunkiem objęcia ważnego stanowiska w administracji państwowej. Duże znaczenie na popularyzacji ideologii narodowo socjalistycznej miały organizowane przez nazistów w Norymberdze, co roku w miesiącu wrześniu populistyczne manifestacje i liczące setki tysięcy uczestników propagandowo organizowane zgromadzenia partyjne (Parteitag). W schemacie tych manifestacji centralne miejsce zajmowały niejednokrotnie wielogodzinne przemówienia samemu Hitlerowi, który w emocjonalnych mowach na stadionie lub w specjalnie dla tego celu wzniesionej sali kongresowej w sposób demagogiczny szydził ze swoich przeciwników. W korzystny dla siebie sposób przedstawiał zdobycze istniejącego obecnie ideologicznego państwa i jego dalszą świetlaną przyszłość, która powinna trwać tysiąc lat. Idea tysiącletniego trwania władzy nazistowskiej była inspirowana tradycją biblijną, która potrzebowała tysiąca lat żeby doprowadzić ludzkość do doskonałości, po pokonaniu przez świętą wojnę wszystkich wrogów, żydów, którzy zamordowali prawdziwego aryjczyka samego Jezusa Chrystusa. Hitler chciał przejąć rolę Chrystusa, który zbawił swoją krwią ludzkość.³³ Dlatego właśnie tysiącletnie panowanie nazistów jest konieczne, aby całkowicie oczyścić ludzkość i wprowadzić aryjską doskonałość na ziemi. Po zwycięskiej wojnie germanów rozpocznie się dopiero początek nowej ery, która będzie dla germanów początkiem tryumfu nad niedoskonałością, wolne od społeczeństwa żydowskiego będącym dla nazistów symbolem odwiecznego zła. Hitler w *Mein Kampf* pisał, że żyd będzie kontynuował swoją tragiczną wędrówkę zawsze, aż do jego ostatecznego zniszczenia.

Członkowie elitarnych grup SS mieli być w planach kierownictwa partii zbiorem osobników czystej krwi aryjskiej. Heinrich Himmler szef SS prezentował SS, jako swoisty rodzaj zakonu, jakim w przeszłości byli Krzyżacy wprowadzając do SS niektóre obyczaje rycerskie, odznaczać się dobrym zdrowiem i mieć sportowe usposobienie. W 1933 roku Himmler kupił dla SS zamek w Wawelsburg koło Padeborn, który miał się stać „zakonnym” zamkiem dla SS podobnie jak to uczynili w przeszłości krzyżacy w Malborku. W zamku tym organizowane były między innymi rytualne ceremonie: pogańskie śluby esesmanów, święta wiosny, żniw, przesilenia letniego w miesiącu czerwcu. Został dla nich zaprojektowany specjalny pierścień (Totenkopfring) ozdobiony trupa czaszką, podwójną runą *sig*, swastyką i runą *hagall*. Pierścień nosili tylko zasłużeni członkowie tej organizacji, była to forma szczególnego wyróżnienia przyznana osobiście przez Reichsführera-SS Heinricha Himmlera. Pierścienie poległych esesmanów były zbierane a następnie przechowywane w zaszczytnym miejscu w zamku Wawelsburg, jako symboliczny wyraz łączącej ich na zawsze szczególnej formy ideologicznej wspólnoty.³⁴

Szczególne role w męczeńskim kulcie obecnym w ideologii nazistowskiej odgrywali pierwsi naziści zastrzeleni w czasie puczu 1923 roku. Ich splamiona krwią flaga stała się teraz żywym symbolem wierności, sztandarem krwi (Blutfahne), przynoszonej uroczyście w publicznych uroczystościach do rytuału znanego "chrztem sztandarów". Dwa razy w roku, 9 listopada i w dniu kongresu partii, w ramach nazistowskiego kultu śmierci sztandar krwi przynoszony był uroczyście podczas manifestacji, dotykane nim były nowe sztandary, aby przekazać im tę samą magiczną moc, która miała emanować ze skrwawionego krwią pierwszych męczenników nazizmu. W roku 1933 w Monachium Hitler podczas jednej z takich uroczystości podkreślał fakt, że przelana krew

³³ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 1, s. 325.

³⁴ Na ten temat zobacz: Stuart Russell, Jost W. Schneider, *Heinrich Himmlers Burg das weltanschauliche Zentrum der SS. Bildchronik der SS-Schule Haus Wewelsburg 1934-1945*, Bochum³ 2010.

bojowników nazistowskich podobna jest do wody chrztu świętego w Kościele, przelana przez nich krew sprawiła, że stali się oni bohaterami ideologii narodowosocjalistycznej.³⁵ W 1936 r. trumny poległych w puczu nazistów zostały przewiezione do tzw. Świątyni Honoru w Monachium. Narodowy socjalizm chciał, zatem stworzyć coś w rodzaju Kościoła nazistowskiego, naziści mieli religijne wyobrażenie męczenników. Z okazji święta zmarłych, ale również i przy innych okazjach na cmentarzach i przed pomnikami poświęconymi poległym dygnitarzom SS, a z czasem również poległym żołnierzom nazistowskie organizacje urządzały liczne, niejednokrotnie szumne uroczystości, podczas których mówcy podkreślali znaczenie ofiary krwi, którą ponieśli bohaterowie przelali na różnych frontach walki w imię nazistowskich wartości.³⁶ Podobne stwierdzenia były prezentowane z czasem w coraz liczniejszych pogrzebach różnych zasłużonych działaczy i wojskowych związane z coraz bardziej negatywnym dla Niemiec przebiegiem wojny i coraz większymi stratami ludzkimi na wszystkich frontach.

Naziści często odwoływali się do rytuałów, niektóre z nich były transmitowane przez radio jak w przypadku dużego zgromadzenia religijnego, nastrojową atmosferę uzyskiwano między innymi dzięki użyciu niezliczonych pochodni i chorągwi najczęściej były zakończone ślubowaniem wierności dla Trzeciej Rzeszy i dla samego Hitlera złożonym uroczystie przez wszystkich tam obecnych uczestników. Hitler w miarę upływu czasu preferował raczej rytuał religijny niż centralizację uwagi publicznej na swojej osobie. Nawet emblematy na jego mundurze charakteryzowały się prostotą, ale i symboliczną skutecznością.

Innym aspektem nazistowskiego kultu publicznego była forma nadania imienia, esesmańska interpretacja ceremonii chrztu chrześcijańskiego przewidziana dla nowo narodzonego dziecka SS; w specjalnie wyposażonym do tej ceremonii pomieszczeniu umieszczono w centrum ołtarz, na którym stał portret Hitlera, zastępujący krzyż czy też obraz samego Chrystusa. Za ołtarzem stało trzech esesmanów, którzy przez swoją obecnością symbolizowali nowy typ człowieka, który od tego momentu stał się ideałem nowego człowieka w Trzeciej Rzeszy. Po obu stronach ołtarza znajdowały się dwa święte paleniska oraz roślinność symbolizująca drzewo życia. Naziści chcieli stopniowo zastąpić sakramenty chrześcijańskie przez ich własne nowe formy świętowania uroczystości ideologicznych. Przez te pseudo religijne formy inicjacji ideologicznej chcieli podkreślić ich nazistowską przynależność do wybranego nowego aryjskiego społeczeństwa. Uroczystości te dzięki ich upublicznieniu przez propagandę partyjną, która miała do dyspozycji wszystkie wówczas znane środki komunikacji pozostawiały wśród uczestników silne wrażenie uczestnictwa w akcie religijnym.

Rzesza niemiecka nie ograniczyła się tylko do kilku ceremonii religijnych, lecz uchwaliła ustawę o świętach, która stopniowo zastępowała chrześcijańskie ceremonie religijne wprowadzonymi z powodów ideologicznych nowymi ceremoniami nazistowskimi. Do nich należało już wspomniane wyżej święto organizowane dla poległych bohaterów partyjnych, przesilenie letnie 20-21 czerwca, kiedy miejsce najdłuższy dzień w roku oraz najkrótsza noc, odkąd zaczyna liczyć się astronomiczne lato i inne masowe wydarzenia nazistów, które teraz mieszały się z chrześcijańskimi świętami uznawanymi za dni wolne od pracy. Nowy nazistowski kalendarz sakralny został pomyślany z własnym rytmem trwającym przez cały rok, w którym każdy obywatel musiał w jakiejś formie uczestniczyć, czy to przez obecność, czy też przez wywieszanie flagi narodowej w oknach swojego domu. Kulminacją tego projektu było przekształcenie święta Bożego Narodzenia w Święto Przesilenia Zimowego, najkrótszy dzień w roku a zaraz najdłuższa noc i początek zimy,

³⁵ Friedrich Heer, *Der Glaube des Adolf Hitler. Anatomie einer politischen Religiosität*, München² 1998, s. 274-275.

³⁶ Hansjakob Becker, *„Liturgie“ im Dienst der Macht. Nationalsozialistischer Totenkult als säkularisierte christliche Paschafeier*, w: *Universität im Rathaus*, vol. 2, Mainz 1982, s. 56-86; Werner Reichelt, *Das braune Evangelium. Hitler und NS-Liturgie*, Wuppertal 1991; Sabine Behrebeck, *Der Kult der toten Helden. Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923-1945*, Vierow/Greifswald 1996.

znajdowało ono również odzwierciedlenie w ideologii narodowego socjalizmu. Pod wpływem zachodzących w społeczeństwie zmian młodzież z Hitlerjugend przestała śpiewać hymny bożonarodzeniowe. Największy problem dla nazistów był fakt, że świętowano wówczas narodziny Jezusa Chrystusa, który był pochodzenia żydowskiego, fakt ten naziści maskowali pomijając osobę samego Jezusa narodzonego w Betlejem z treści święta Bożego Narodzenia, podkreślając dawne niemieckie tradycje ludowe związane ze świętem, takie jak chociażby ubieranie choinki przez rodziny, ale już bez gwiazdy betlejemskiej zastąpionej innymi germańskimi symbolami. Aby odwrócić uwagę Niemców od chrześcijańskich tradycji, naziści podkreślali w różny sposób pogańską przeszłość Germanów, podkreślali rolę pogańskich rytuałów obecnych od wieków we współczesnych tradycjach bożonarodzeniowych. Partyjni działacze podkreślali, że był to właściwy okres na stosowne spotkania i przyjęcia, na których często pojawiali się ubrani w mundury partyjne członkowie Hitlerjugend, Bund Deutscher Mädel i działacze NSDAP. Promowano wówczas przy okazji tradycyjnego w społeczeństwie w kresie Bożego Narodzenia przygotowywania prezentów również i akcję socjalną, podczas której organizowano między innymi zbiórki odzieży i pieniędzy dla osób potrzebujących.

Historycy wymieniają 42 większych czy mniejszych zamachów czy też prób zamordowania Adolfa Hitlera,³⁷ z których około 20 zamachów należy uznać za niebagatelne, każdorazowo wychodził on z nich z bez większych obrażeń albo jeszcze częściej w ostatniej chwili z nieprzewidzianych wcześniej powodów oddalał się w bezpiecznym odstępie czasu z miejsc, w których przygotowano na niego zamachy. Sam Hitler, chociaż jak to już wielokrotnie wspomniano osobiście nie uznawał się za osobą religijną, wierzył jednak nie tylko w samo istnienie Pana Boga, ale był przekonany że to właśnie sam Pan Bóg zlecił mu ważne dziejowe zadanie pokonania światowego komunizmu oraz wyniszczenia ludności żydowskiej. Chociaż był agnostykiem to jednak wielokrotnie i w różnych sytuacjach, szczególnie w przypadku szczęśliwego przeżycia kolejnego już na niego przygotowanego zamachu używał chętnie słowa Opatrzność (Vorsehung), podobnych wypowiedzi możemy odnaleźć kilkadziesiąt w świadectwach świadków i osób z nim bliski związanych. W dniu 1 maja 1933 roku w swoim wystąpieniu Hitler powiedział: *nasz ludzki wysiłek będzie daremny, jeśli z wysoka nie będzie błogostawieństwa*. Po przejściu władzy powołując się na opatrzność i pomoc Bożą planował uczynić Niemcy wolnymi i szczęśliwymi. W innym wystąpieniu mówiąc o swoim przejściu władzy w Niemczech powiedział: *Niebo i opatrzność pobłogosławił naszą walkę, która nie była prowadzona bez sensu*. Po niedanym zamachu w Monachium Hitler powiedział: *Teraz jestem już spokojny. Po tym, że wcześniej wyszedłem z miejsca zamachu jest dla mnie potwierdzeniem że opatrzność chce abym swoje cele zrealizował*. Wielokrotnie powracał przy różnych okazjach publicznych i w gronie współpracowników do faktu, że to właśnie on został wybrany przez Boga i że Pan Bóg chroni go w szczególny sposób. Już sam fakt, że nie zginął w czasie pierwszej wojny światowej interpretował, jako szczególną formę opatrzności Bożej.³⁸ Po największym i dla niego najgroźniejszym nieudanym zamachu przeprowadzonym w dniu 20 lipca 1944 roku Hitler w swoim przemówieniu radiowym do narodu mówił: *Dziękuję Bogu mojemu stwórcy nie tylko, dlatego że mnie ocalił, ponieważ moje życie jest tylko przepełnione troską i pracą dla narodu, ale że mogę te troski dalej nieść i moja praca kontynuować jak tylko najlepiej mogę to robić w zgodzie z moim sumieniem. Widzę w tym palec Bożej opatrzności, że moja praca może i musi być dalej realizowana*.³⁹

³⁷ Will Berthold, *Die 42 Attentate auf Adolf Hitler*, Augsburg¹² 2008; Roger Moorhouse, *Polowanie na Hitlera: historia zamachów na wodza Trzeciej Rzeszy*, Kraków 2006, s. 12.

³⁸ Rainer Bucher, *Hitlers Theologie*, Würzburg 2008, s. 86-88.

³⁹ Max Domarus, *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945/1988*, Leonberg⁴ 1988, s. 2128-2129.

IV. Antysemityzm

Agresywny antysemityzm stanowił jeden z zasadniczych elementów polityki NSDAP. Zgodnie z propagandą nazistowską antysemityzm miał uchronić Niemców, czyli rasę aryjską od mieszania się narodu niemieckiego z tym wszystkim, czym w sensie negatywnym byli dla Niemców żyjący tam wówczas liczni obywatele pochodzenia żydowskiego. W porównaniu do ideału jedności narodowej i rasowej żydzi uważani byli przez propagandę nazistowską za niebezpieczne dla narodu niemieckiego grupy spiskowe, które z premedytacją wyzyskiwały społeczeństwo niemieckie.⁴⁰ W zachodzących pod koniec XIX i początkach XX wieku zmianach społecznych spowodowanych wyludnianiem się wsi i przemieszczaniem się do miast w związku z wzrostem przemysłu i polaryzacji życia głównie biedniejszych warstw społecznych, w tym szczególnie robotników następował szybki proces niszczenia dotychczasowej tradycyjnej wizji społeczeństwa. Duża obecność kapitału żydowskiego w przemyśle powodowała awersję przeciwko tej grupie społecznej. Te dysproporcje były zręcznie wykorzystywane na wiecach propagandowych dla potrzeb ruchu nazistowskiego. Społeczeństwo żydowskie rozproszone po całym świecie przedstawiane było przez niego, jako światowy wróg, którego jednak nie wolno jego partii lekceważyć. Hitler w swoich rozmowach z Hermannem Rauschning stwierdził, że: *głupcem jest ten, kto nie uczy się od swoich wrogów*. Stwierdził on między innymi, że *technikę rewolucji studiował na przykładzie Lenina, Trockiego i innych marksistów*.⁴¹

Paul Anton de Lagarde był protestanckim teologiem, filozofem kultury poprzez swoje publikacje stal się już w XIX wieku jednym z czołowych ideologów antysemityzmu, który uzasadniał względami kulturowymi. Był on jednym z teoretyków ideologii rasowej przejętej następnie przez niemieckich nazistów.⁴² Duży wpływ na agitację antysemicką miał urodzony w 1893 w Reval Alfred Ernst Rosenberg, wówczas obywatel rosyjski, który w 1917 roku, jako student był w Moskwie świadkiem wybuchu rewolucji październikowej.⁴³ Rewolucję w carskiej Rosji interpretował, jako wynik ogromnego światowego spisku żydowsko-masońskiego. Alfred Ernst Rosenberg przez liczne publikacje miały ogromny wpływ na niemieckie społeczeństwo a od 1920 roku również na antysemicką ideologię i politykę rasową NSDAP.⁴⁴ Rozpowszechniał on teorię żydowsko-masońskiego światowego spisku, którego celem było podważenie istnienia innych niepodległych narodów. Dlatego też kapitalizm i komunizm były jednym ruchem, za pomocą, którego żydzi dążyli do światowej dominacji. Ideę przez Alfred Ernst Rosenberg nie były ani nowe i były już obecne w antysemickich pismach Dostojewskiego. Rosenberga uważnie studiował emigracyjne gazety rosyjskiej skrajnej prawicy i wykorzystywał prezentowane tam poglądy do swoich własnych potrzeb, odegrał on decydującą rolę w przekazaniu Hitlerowi żydowskiego charakteru rewolucji rosyjskiej. W styczniu 1934 roku Hitler wyniósł go do elity przywódczej NS i powierzył mu nadzór nad ideologicznym szkoleniem i edukacją NSDAP. Jego najbardziej znane dzieło zatytułowane *Der*

⁴⁰ Franz Neumann, *Behemoth. Struttura e pratica del nazionalsocialismo*, Milano 1977, 115.

⁴¹ Hermannem Rauschning, *Rozmowy z Hitlerem*, Warszawa 1994, s. 256.

⁴² Pierluigi Tombetti, *I grandi misteri del nazismo. La lotta co l'Ombra*, Milano, s. 119.

⁴³ Reinhard Bollmus, *Alfred Rosenberg. Chefideologe des Nationalsozialismus?* w: Ronald Smelser (ed.), *Die braune Elite. 22 biographische Skizzen*, vol. 1, Darmstadt 1999, s. 223-224.

⁴⁴ Z ważniejszych publikacji należy tutaj wymienić: *Unmoral im Talmud*, München 1920; *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*, München 1919; *Die Verbrechen der Freimaurerei. Judentum, Jesuitismus, Deutsches Christentum*, München 1921; *Der staatsfeindliche Zionismus auf Grund jüdischer Quellen erläutert*, Hamburg 1922; *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*, München 1922; *Börse und Marxismus oder der Herr und der Knecht*, München 1924; *An die Dunkelmänner unserer Zeit. Eine Antwort auf die Angriffe gegen den „Mythus des 20. Jahrhunderts“*, München 1935; *Blut und Ehre*, vol. I: *Ein Kampf für deutsche Wiedergeburt. Reden und Aufsätze von 1919-1933*, Monachium 1936; *Blut und Ehre*, vol. II: *Gestaltung der Idee. Reden und Aufsätze von 1933-1935*, München 1936; *Protestantische Rompilger. Der Verrat an Luther und der „Mythus des 20. Jahrhunderts“*, München 1937; *Blut und Ehre*, vol. III: *Kampf um die Macht. Aufsätze von 1921-1932*, München 1937; *Blut und Ehre*, vol. IV: *Tradition und Gegenwart. Reden und Aufsätze von 1936-1940*, München 1941.

Mythus des 20. Jahrhunderts przedstawiało chronologiczny rozwój walki rasowej, która zakończy się dopiero wówczas, kiedy ostatni mieszkaniec pochodzenia żydowskiego opuści teren Niemiec.⁴⁵

W lutym książka ta została wpisana przez Watykan do indeksu książek zakazanych dla katolików, zaś w liście pasterskim niemieckich biskupów na Wielkanoc 1934 roku zostały skrytykowane antychrześcijańskie poglądy Rosenberga. Dyskusja na temat tezy głoszonych przez Rosenberga, krytykowanych teraz przez niemieckich biskupów osiągnęła odwrotny efekt, książka to po publikacji Hitler *Main Kampf* stała się drugą najbardziej kupowaną w Niemczech propagującą narodowy socjalizm.⁴⁶ *Mit XX wieku* Alfreda Rosenberga i *Mein Kampf* Hitlera są przykładami swoistej prawdy objawionej; nie podają oni wyjaśnień naukowych, posługują się stwierdzeniami apodyktycznymi, w które Niemcy wierzą, chociaż nie rozumieją przyczyny. Publiczny mit, z wielkimi kostiumowymi paradami barbarzyńskich wojowników, za którymi podążali niemieccy żołnierze, i potężnej sile, jaką było Ministerstwem Propagandy obsesyjnie myślącym o jeszcze większej manipulacji społeczeństwa. Sam Rosenberg przyjął wiele idei i twierdzeń od Paula de Lagarde, że rasy są boskimi pojęciami i zastosował je do swojej teorii religii krwi, argumentując, że każda rasa stworzyłaby swoją własną religię i miałaby przez to swoją duszę i rasę. Rasa stała się w ideologii nazistowskiej synonimem duszy rasy aryjskiej przywołany wielokrotnie przez Rosenberga w jego sztandarowej publikacji *Mit XX wieku*. Nie ma wątpliwości, że przywódcy partii NSDAP byli absolutnie przekonani o prawdziwości swojej ideologii, dlatego świadomie ryzykowali rozpoczęcie nowej wojny, która zniszczyłaby same Niemcy, byli gotowi poświęcić siebie i miliony istnień dla swojego ideologii.⁴⁷

Narodowy socjalizm to pierwszy ruch antyżydowski, który domaga się całkowitego zniszczenia wszystkich żydów w celu oczyszczenia rasy ariańskiej. Żydzi niemieccy zostali najpierw zmuszeni poprzez różne formy prześladowania do opuszczenia kraju a następnie poddani administracyjnym szykanom trwającym od 1933 do 1935. W przyjętych przez Reichstag 15 września 1935 roku Ustawach norymberskich, które były dalszym krokiem do eliminacji Żydów ze społeczeństwa niemieckiego a tym samym początkiem Holokaustu. Reichstag przyjął ustawy: „O obywatelstwie Rzeszy”, „O ochronie krwi niemieckiej i honoru niemieckiego” oraz „O barwach i fladze Rzeszy”. Jeszcze tego samego dnia ogłoszono ich treść na zjeździe NSDAP w Norymberdze, dlatego nazywana „ustawy norymberskie”.⁴⁸ Odrzucono obowiązujące od XIX wieku akty prawne o równouprawnieniu obywateli pochodzenia żydowskiego na terenie Niemiec. Zabroniono zawierania małżeństw między Żydami a obywatelami niemieckimi, współżycia pozamałżeńskiego między Żydami a obywatelami niemieckimi oraz zakaz zatrudniania w ich gospodarstwie domowym obywateli niemieckich przed ukończeniem przez nie 45 roku życia.⁴⁹ Ustawodawstwo antyżydowskie neonazistów w Niemczech było wówczas dużą rewelacją, ponieważ stopień asymilacji obywateli pochodzenia żydowskiego w społeczeństwie był wyjątkowo wysoki. Wielu obywateli żydowskich uważało się od pokoleń za Niemców, podczas I wojny światowej walczyli oni w armii cesarskiej, wielu z nich było uważanych za szanowanych zasłużonych dla państwa obywateli. Bardzo duży odsetek ludności żydowskiej brał aktywny udział w życiu społeczeństwa, wykonywali one ważne i potrzebne dla społeczeństwa zawody, byli przemysłowcami, bankierami, lekarzami, prawnikami, profesorami uniwersyteckimi.

⁴⁵ *Der Mythus des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München 1930, s. 485-488.

⁴⁶ Klaus Scholder, *Die Kirchen und das Dritte Reich*, vol. 2: *Das Jahr der Ernüchterung 1934*, Berlin 1985, s. 137-138.

⁴⁷ W procesie norymberski zbrodniarzy wojennych, który rozpoczął się 21 listopada 1945 r. Rosenberg został oskarżony o zbrodnie przeciwko ludzkości i został skazany na śmierć przez powieszenie, wyrok wykonano w dniu 16 października 1946 w więzieniu w Norymberdze.

⁴⁸ Georg Denzel, *Widerstand ist nicht das richtige Wort. Katholische Priester, Bischöfe und Theologen im Dritten Reich*, Zürich 2003, s. 41.

⁴⁹ Franz Neumann, *Behemoth. Struttura e pratica del nazionalsocialismo*, Milano 1977, s. 119.

Dalsze eskalacje nazistowskie miały miejsce w nocy z 9 na 10 listopada 1938 podczas brutalnych pogromów w tak zwanej *Nocy kryształowej* (niem. Kristallnacht) wówczas zostało zniszczonych lub splądrowano 7,5 tysięcy sklepów żydowskich, zamordowano 91 osób pochodzenia żydowskiego, spalono 171 synagog, 26 tys. osób deportowano do obozów koncentracyjnych. Rozruchy te były zainicjowane przez władze państwowe w Niemczech jak również do przyłączonej w marcu 1938 roku do III Rzeszy Austrii. W skutek niesprzyjającej atmosfery dalszego współistnienia obydwu grup nacjonalnych Trzecią Rzeszę opuściło około 170.000 z 565.000 ludności żydowskiej zamieszkujących wówczas Niemcy i przyłączoną do niej Austrię. Obywateli niemieccy narodowości żydowskiej, którzy zdecydowali się pomimo pogromów dalej pozostać w Trzeciej Rzeszy musieli żyć teraz według obowiązującego nowego antysemitckiego ustawodawstwa. W jesieni 1938 około 200.000 osób pochodzenia żydowskiego przewidując dalsze formy dyskryminacji ze strony nazistów opuściło kraj. W październiku 1938 roku władze niemieckie deportowały do Polski około 17 tysięcy osób pochodzenia żydowskiego o polskich korzeniach.

Na pytanie Hermanna Rauschning jak będzie przyszłość planowanej konfrontacji z narodem żydowskim Hitler nie miał żadnych wątpliwości, jaką drogę wybierze jego polityka w następnych latach rządów. Widzimy w tej wypowiedzi syntezę jego radykalnych poglądów antysemitycznych, które doprowadziły najpierw do ustawodawstwa antysemitckiego a później do systematycznego mordowania ludności żydowskiej w Europie. Hitler uzasadniał swoje antyżydowskie poglądy w sposób zdumiewająco pragmatyczny: *Nie może być dwóch narodów wybranych. To my jesteśmy narodem Boga. Czy to nie wyjaśnia wszystkiego? /.../ Naprzeciwko siebie stoją dwa światy! Człowiek Boga i człowiek szatana! Żyd jest zaprzeczeniem szatana. Żyd jest stworzeniem innego Boga. Musiał wyrosnąć z innego korzenia ludzkiej rasy. Jeśli postawie naprzeciwko sobie Żyda i Aryjczyka i jednego z nich nazwę człowiekiem, to drugiego muszę nazwać inaczej. Oni są tak od siebie oddaleni jak zwierzę od człowieka. Nie znaczy to wcale, że nazywam Żyda zwierzęciem. Żyd jest od zwierzęcia dalej oddalony niż my, Aryjczycy. Żyd jest istotą obcą naturze i jak najbardziej odległą.*⁵⁰

Dalsza tragedia narodu żydowskiego miała miejsce po wybuchu w 1939 roku drugiej wojny światowej i pierwszej okupacji połowy terytorium państwa polskiego gdzie mieszkało około 2,5 mln polskich Żydów. Dalszy jeszcze bardziej tragiczny program antysemitcki był realizowany od 1941 roku po rozpoczęciu wojny ze Związkiem Radzieckim. Los licznej tam ludności żydowskiej był jeszcze bardziej tragiczny w związku z doświadczeniami, jakie Hitler zrobił już wcześniej na polskich terenach. Miały tam miejsce od lipca 1941 roku masowe mordy ludności żydowskiej dokonywane przez specjalne jednostki wojskowe grupy operacyjne. Od 1 listopada 1941 roku trwała już w Bełżcu budowa pierwszego obozu koncentracyjnego, gdzie były montowane pierwsze komory gazowe. Władze w Berlinie opracowały precyzyjny plan eksterminacji wszystkich żydów z terytoriów okupowanych przez wojska niemieckie. W miastach tworzone specjalnie wydzielone dzielnice mieszkaniowe getta zazwyczaj otoczone murem strzeżonym od zewnątrz i całkowicie zależne od dostaw żywności, do których musiała się przeprowadzać ludność żydowska. Specjalne jednostki wojskowe SS i Wehrmacht mordowały na wschodnich terytoriach dzisiejszej Ukrainy tysiące obywateli pochodzenia żydowskiego. W korespondencji wysokich urzędników Rzeszy pojawiały się różne projekty rozwiązania kwestii żydowskiej. W dniu 20 stycznia 1942 roku na konferencji w willi Wannsee koło Berlinie pod przewodnictwem Reinharda Heydricha zebrali się wysokiej rangi urzędnicy państwowi, studiowano dane statystyczne dotyczące ludności żydowskiej i na tej podstawie przygotowano program eksterminacji narodu żydowskiego.⁵¹ Po konferencji w

⁵⁰ Hermannem Rauschning, *Rozmowy z Hitlerem*, s. 258.

⁵¹ Na temat konferencji w Wannsee zobacz: Peter Longerich, *Die Wannsee-Konferenz vom 20. Januar 1942. Planung und Beginn des Genozids an den europäischen Juden*, Berlin 1998; Kurt Pätzold, Erika Schwarz, *Tagesordnung*

Wannsee polityka eliminacji narodu żydowskiego w Europie była precyzyjnie przygotowana i realizowana na ogromną skalę, do końca wojny śmierć poniosło z rąk niemieckich około 6 milionów Żydów. Pierwszy masowy transport do nowego obozu koncentracyjnego założonego przez Niemców na zajętych przez nich polskich terytoriach do obozu Auschwitz przybył już 14 czerwca 1940, przywieziono tam wówczas 728 polskich więźniów politycznych, wśród nich było też kilku polskich Żydów, czasem było to miejsce mordowania europejskiej ludności pochodzenia żydowskiego. W 1941 roku w obozie Auschwitz po raz pierwszy zagazowano Cyklonem B (acido cianidrico) 900 osób 600 jeńców radzieckich w tym 250 chorych Polaków oraz 10 więźniów z karnej kompanii. W KL Auschwitz Niemcy zamordowali szacunkowo około 1,1 mln ludzi, głównie pochodzenia żydowskiego, obywateli polskich oraz przedstawiciele innych okupowanych przez Niemcy narodów.⁵² W latach 1942-1944 używano już Cyklonu B na szeroką skalę do masowych mordów więźniów w obozie Auschwitz-Birkenau, w podobny sposób zabijano również więźniów kilku innych obozach koncentracyjnych.

V. Rola religii w ideologii nazistowskiej

Ideologia narodowosocjalistyczna była zdecydowanie antychrześcijańską i w religii widziała jedno ze swoich głównych zagrożeń. Przed wszystkim takie wartości chrześcijańskie jak przykazanie miłości bliźniego, pokora, współczucie czy przebaczenie na stałe obecne w kulturze europejskiej stały teraz w sprzeczności z nazistowskimi zasadami, uznawane, jako oznaki słabości. Naziści w przeciwieństwie do chrześcijan odwoływali się wyłącznie do władzy ziemskiej. Dla nich wszystko było wartościowe, co służyło zachowaniu i bogaceniu się ich narodu, zaś wszystko, co w jakiś sposób mogło, chociaż teoretycznie zagrażać dobru narodu było złe. Nazizm sam chciał zastąpić przekonania religijne w celu podporządkowania sobie całych społeczeństw. Praktyka nacjonalistów nie szła w parze z ich deklarowanymi ideałami, dla zachowania pozorów i uspokojenia jeszcze przez nich nie całkiem przekonanego do ich ruchu społeczeństwa Adolf Hitler odwoływał się publicznie do ideałów religii chrześcijańskiej, twierdząc, iż jego partia będzie bronić wartości chrześcijańskie. W trakcie przemówienia w 1928 roku oświadczył: „Nie będziemy tolerować w naszych szeregach nikogo, kto atakuje idee chrześcijaństwa... w rzeczywistości nasz ruch jest chrześcijański.” Ruch hitlerowski w początkowej fazie rozwoju nie był jednomyślny w kwestiach religijnych, nazizm nie był związany z chrześcijaństwem, ale też początkowo nie sprzeciwiał się mu aktywnie. Wśród nazistowskich przywódców nie było zgody, co do związku partii z chrześcijaństwem. W swoich publicznych wystąpieniach Hitler niejednokrotnie deklarował on swoją wiarę w chrześcijaństwo, jego życzliwe wypowiedzi na temat roli chrześcijaństwa muszą być jednak postrzegane, jako kolejny zabieg taktyczny, jako manewr polityczny łączący go ze społeczeństwem niemieckim zbudowanym na wartościach chrześcijańskich. Hitler, jako polityk uznał praktyczną rzeczywistość, bez deklaracji przynależności do chrześcijaństwa Hitler nie mógłby odnieść sukces w wolnych wyborach, a zatem jego stosunek do religii musiał być i dlatego był oportunistyczny. Hitler w kontaktach ze swoimi najbliższymi współpracownikami, którzy w większości reprezentowali idee zdecydowanie antychrześcijańskie zajmował z powodów politycznych łagodniejsze od nich stanowisko.

Judenmord. Die Wannsee-Konferenz am 20. Januar 1942, Berlin 1998; Mark Roseman, *Die Wannsee-Konferenz. Wie die NS-Bürokratie den Holocaust organisierte*, München 2002; Norbert Kampe, Peter Klein (Red.), *Die Wannsee-Konferenz am 20. Januar 1942. Dokumente, Forschungsstand, Kontroversen*, Köln 2013; Peter Longerich, *Wannseekonferenz. Der Weg zur „Endlösung“*, München 2016; Hans-Christian Jasch, Christoph Kreutzmüller (ed.), *Die Teilnehmer. Die Männer der Wannseekonferenz*, Berlin 2017.

⁵² Robert Jan van Pelt, *Auschwitz*, w: Günther Morsch, Bertrand Perz, *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas*, Berlin 2011, s. 201-203.

Większość badaczy uważa jednak, że na podstawie istniejących tekstów oraz zapisów rozmów w prywatnych rozmowach Hitler prezentował sceptycyzm wobec religii, jednak nie możemy zapominać faktu, że mógł zostać wybrany, jako Kanclerz rządu niemieckiego tylko wtedy, gdy publicznie w swoich wystąpieniach deklarował się podobnie jak większość Niemców wyznawcą chrześcijaństwa.⁵³ Hitler wielokrotnie wyśmiewał doktrynę chrześcijańską, jako absurdalną i społecznie destrukcyjną dla społeczeństwa niemieckiego. Hitler osobiście w żaden sposób nigdy nie wyraził żadnej indywidualnej wiary czy wiary w podstawowe doktryny Kościoła, rozdźwięk między publicznymi i prywatnymi wypowiedziami Hitlera wynikał z pragmatycznego faktu, że nie chciał wywołania zatargów z Kościołami, która mogłaby podważyć jedność narodową. Głównym celem kierownictwa partii nie było zlikwidowanie Kościołów, które były postrzegane, jako forma pomocy społecznej, która mogła być przydatna dla władzy centralnej, dalekosiężnym celem nazistów było zastąpienie świąt narodowych sugestywnymi ceremoniami masowymi. Na podstawie dzisiejszych badań przyjmuje się tezę, że Hitler w najbliższej perspektywie nie zamierzał niszczyć chrześcijaństwa na ziemiach niemieckich, chciał poprzez swoją zdecydowaną politykę doprowadzić do podporządkowania chrześcijaństwa ideologii nazistowskiej, co mu się przynajmniej w części udało, o czym świadczy między innymi pozytywny stosunek niektórych katolickich biskupów i księży, ale przede wszystkim protestanckich pastorów do narodowego socjalizmu. Mniejszości religijne obecne w Niemczech, które stanowiły wówczas tylko znikomy procent tamtejszego społeczeństwa spotkały się z brutalnymi represjami ze strony władz nazistowskich, mimo że *Main Kampf* głosił neutralność wyznaniową.⁵⁴

Hitler został w młodości wychowany i uformowany przez rodzinę, jako katolik, był do końca życia pod wrażeniem doskonałej sprawdzonej na przestrzeni wieków organizacji jak i potęgi Kościoła, jednak do nauki głoszonej przez Kościół wykazywał często wrogość, szczególnie w zakresie etyki chrześcijańskiej.⁵⁵ Na początku 1937 roku Hitler oświadczał, że chrześcijaństwo w obecnej formie dojrzało do zniszczenia, a Kościoły chrześcijańskie muszą poddać się prymatowi państwa, że nie będzie żadnych kompromisów z najstraszniejszą instytucją świata, jaką można sobie wyobrazić.⁵⁶ Jego głęboka niechęć do Kościoła katolickiego już od czasów jego młodości była wielokrotnie przedstawiana w pamiętnikach i wspomnieniach najbliższych współpracowników. Wśród przesiąkniętych antyklerykalizmem współpracowników do tego grona należeli czołowi ideolodzy nazizmu: Martin Bormann, Joseph Goebbels, Heinrich Himmler, Alfred Rosenberg i Reinhard Heydrich, zdeterminowana walka ideologiczna przyczyniła się do straszliwej tragedii milionów niewinnych ludzi w Europie. Ta grupa osób i ich praktyczne wskazania były akceptowane w działaniach do prowadzenia nazistowskich prześladowań ludzi wierzących w Niemczech. Hitler rozumiał osobę Jezusa Chrystusa, jako postać odrzucona przez naród wybrany był dla twórcy narodowego socjalizmu symbolizującą jego walkę z judaizmem, między innymi, dlatego był on tak gorzkim przeciwnikiem Żydów. Hitler nie chcąc utracić swoich chrześcijańskich zwolenników w publicznym wystąpieniu oświadczył, że wierzy w aktywne bóstwo Jezusa i że darzy do szacunkiem, jako bojownika walczącego z judaizmem. Odrzucał zdecydowanie tradycyjne formy doktryny chrześcijańskiej w tym względzie i boskość Jezusa Chrystusa, który umarł dla odkupienia grzechów ludzkości, nie akceptował żydowskich ideałów obecnych prawie na każdej karcie Starego Testamentu. Ani Hitler ani czołowi przedstawiciele nazizmu nie podzielali twierdzenia, że Jezus był prawdziwym Synem Bożym.

Od 1937 roku nazistowska polityka wobec Kościołów stała się bardziej wroga i niewiele już miała wspólnego z deklarowanym wcześniej programem Hitlera i jego partii nazistowskiej z roku

⁵³ Laurence Rees, *The dark charisma of Adolf Hitler: leading millions into the abyss*, London 2012, s. 135.

⁵⁴ Christian Hartmann (et al.), *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*, vol. 2, s. 211.

⁵⁵ Alan Bullock, *Hitler: a Study in Tyranny*, New York 1991, s. 219.

⁵⁶ Ian Kershaw, *Hitler: a Biography*, New York 2008, s. 295-297.

1924. Joseph Gebbels szef nazistowskiej propagandy w 1933 roku wypowiedział się na temat religijności Hitlera: *Führer jest głęboko religijny, ale całkowicie antychrześcijański. W chrześcijaństwie upatruje symptom upadku. To złogi żydowskiej rasy.* Martin Borman sekretarz Hitlera i dlatego bardzo bliski współpracownik w 1941 roku pisał: *Poglądy narodowosocjalistyczne i chrześcijaństwo są nie do pogodzenia. /.../. Naród musi coraz bardziej uwalniać się od Kościołów i jego organów. /.../. Nigdy więcej nie można pozwolić Kościołowi, żeby wywierał wpływ na kierowanie narodem. Musu on zostać całkowicie i ostatecznie przełamany. Dopiero wtedy po wsze czasy zabezpieczone będzie istnienie narodu i Rzeszy.*

Chociaż Hitler był tylko formalnie członkiem Kościoła katolickiego miał jednak dużą znajomość znaczenia religii w społeczeństwie niemieckim. Doświadczenie Kościoła zdobyte na przestrzeni wieków sprawiało, że Kościół wypracował pomimo różnych trudnych kontekstów historycznych, w których przyszło mu na świecie działając wiarygodną praktykę przekazu ewangelicznego. Dlatego organizacja Kościoła oraz determinacją z jak na przestrzeni wieków przekazywana była wiara stały się dla Hitlera jednym z przykładów jak najlepszego zorganizowania swojej partii. Chociaż sam Kościół i jego formy strukturalne i potencjał ludzki był dla niego przeszkodą w realizacji swojej utopijnej ideologii to w swoich rozmowach z Hermannem Rauschnig Hitler potwierdził z uznaniem rolę Kościoła katolickiego, jaką odegrał on na przestrzeni dwóch tysięcy lat historii chrześcijaństwa: *Także od Kościoła katolickiego i od masonów nauczyłem się rzeczy, których nie dowiedziałbym się nigdzie indziej. /.../. Głównie uczyłem się od Jezuitów. Zresztą o ile wiem, Lenin robił to samo. Czegoś wspanialszego niż Kościół hierarchiczny porządek Kościoła katolickiego dotąd na świecie nie było. Wiele z tego przeniósłem bezpośrednio na hierarchie mojej partii. Prawie dwa tysiące lat trwania przy zmiennych losach, to już coś znaczy. /.../. Kościół katolicki może stanowić wzór przede wszystkim ze względu na niesłuchanie mądrą taktykę znajomości człowieka, na mądre uwzględnienie przy kierowaniu wiernymi ludzkich słabości. Toteż traktując program naszej partii, jako obowiązujący po wieczne czasy akt konstytucji trzymałem się ściśle tego, jak Kościół traktował swoje zasady wiary. Nigdy nie pozwolił ich modyfikować ani przy nich majstrować.*⁵⁷

Hitler, mimo różnych antychrześcijańskich deklaracji i licznych negatywnych świadectw swoich współpracowników w praktyce uważał się formalnie do końca swojego życia za katolika i dlatego płacił regularnie podatek kościelny (Kirchenbeitrag), który w dniu 28 kwietnia 1939 roku sam wprowadził w celu niezależnego od państwa samodzielnego finansowania się Kościoła. Innym ukrytym celem wprowadzonego podatku kościelnego był zamiar ułatwienia katolikom, formalnie tylko z powodów finansowych bez deklarowania apostazji wystąpienie z Kościoła. Dla tych katolików, którzy byli wierni nauce Kościoła wprowadzony przez Hitlera podatek kościelny był wówczas jeszcze jedną z tak już niewielu istniejących jeszcze możliwości do jawnego wsparcia i solidarności z Kościołem prześladowanym na różne sposoby przez ideologię nazistowską.⁵⁸ Decyzje polityczne Hitlera oraz niewyobrażalna wręcz tragedia ludzkości związana z prowadzonymi przez niego okrutnymi wojnami oraz miliony niewinnych ofiar śmiertelnych na całym świecie były jawnym zaprzeczeniem jego związku z chrześcijaństwem i odrzuceniem z nauką Kościoła katolickiego.

VI. Nazizm a Kościół katolicki.

Spółczesność niemiecka było podzielone pod względem religijnym na dwie duże grupy: na katolików i wyznania protestanckie. W zimie 1933 roku około 62 procent katolików niemieckich brało aktywny udział w życiu religijnym a w okresie wielkanocnym przystępowało regularnie do

⁵⁷ Hermannem Rauschnig, *Rozmowy z Hitlerem*, s. 256-257.

⁵⁸ Jan Mikrut, *Einleitung des Herausgeber*, w: Jan Mikrut (ed.), *Blutzeugen des Glaubens. Martyrologium des 20. vol. 1: Jahrhundert. Diözesen: Wien, Eisenstadt, St. Pölten*, Wien 1999, s. 18.

komunii świętej, w tradycyjnie katolickiej Bawarii odsetek ten był jeszcze dużo większy.⁵⁹ Powstały ruch nazistowski i rosnąca sympatia dla ruchu jak i coraz większa ilość członków partii NSDAP była dużym wyzwaniem nie tylko dla społeczeństwa, ale również dla całego Kościoła katolickiego w Niemczech. Nie tylko dla biskupów, ale i dla katolickich polityków było oczywiste że narodowy socjalizm i katolicyzm są w praktyce na dłuższą metę nie do pogodzenia, przekonywały ich o tym potworne formy walki ideologicznej, ideologia rasowa NSDAP, skrajny nacjonalizm, posługiwanie się nienawiścią i przemocą w stosunku do osób i instytucji mających inne przekonania niż zwolennicy Adolfa Hitlera. Narodowy socjalizm bazował na sprzecznej z chrześcijaństwem kulcie rasy i krwi germańskiej, nie było więc miejsca dla tradycyjnej wizji chrześcijańskiej opartej o prawo naturalne. Od kiedy 30 stycznia 1933 prezydent Paul von Hindenburg przekazał Adolfowi Hitlerowi władzę życie publiczne i polityczne przesiąknięte było ideologia totalitarnego państwa.

Konferencja niemieckiego episkopatu bodąca pod wpływem zmian zachodzących w niemieckim społeczeństwie w dniu 28 marca 1933 wydała oświadczenie, w którym wzywała wiernych do uznania nowej władzy stwierdzając pewne pozytywne zmiany zachodzące w Niemczech. Biskupi mieli nadzieje że prowadzone pertraktacje w celu zawarcia konkordatu ze Stolicą Apostolską ułoży trudne wówczas stosunki między Kościołem a państwem niemieckim w ramach ustawodawstwa niemieckiego. W zamian za zgodę rządu niemieckiego Watykan miał wydać zakaz działalności politycznej dla katolickiej Partii Centrum oraz udziału duchowieństwa w życiu politycznym. Konkordat został podpisany już 20 lipca 1933 i w swej treści zapowiadał autonomię prac Kościoła w granicach powszechnie obowiązujących w Niemczech ustaw prawnych. Jednak już wkrótce miliony osób wierzących w Niemczech miały się przekonać że zawarty z rządem Adolfa Hitlera konkordat przyniósł korzyści nazistom jednak dla Kościoła okazał się środkiem represji.

Walka ideologii nazistowskiej z chrześcijańską wizją cywilizacji zmusiła episkopat niemiecki do zajęcia przynajmniej częściowo krytycznej postawy. Protesty kilku odważniejszych biskupów i księży były interpretowane przez władze państwowe, jako ingerencja Kościoła w polityki i funkcjonowania państwa. Wraz z rozpoczęciem drugiej wojny światowej sytuacja katolików w Niemczech i na podbitych terenach była coraz bardziej skomplikowana. Jedną nuncjaturą dla całych Niemiec i dla podbitych terenów w tym Polski, gdzie Niemcy po kampanii wrześniowej w październiku 1939 ogłosili koniec obowiązywania ustaleń Konkordatu polskiego podpisanego w 1925 roku sprawiła, że pisma urzędowe do władz niemieckich były przesyłane za pomocą dość uległej nuncjatury w Berlinie była trudna do zrozumienia dla polskich katolików. Sam nuncjusz w Berlinie arcybiskup Cesare Vincenzo Orsenigo (1930-1945) następca, którego wybrał odchodząc z Berlina do Watykanu sam Eugenio Pacelli późniejszy papież Pius XII nie wydawał się człowiekiem, który w tak politycznie skomplikowanej sytuacji na świecie mógłby odpowiedzieć na potrzeby prześladowanych przez Niemców katolików.⁶⁰

Coraz bardziej radykalna polityka rządu Hitlera skierowana przeciwko Kościołowi katolickiemu skłoniła papieża Piusa XI w dniu 14 marca 1937 do opublikowania pierwszej dziejach encykliki papieskiej *Mit brennender Sorge*⁶¹ właśnie w języku niemieckim⁶². Encyklika była protestem przeciw naruszeniom konkordatu zawartego w 1933 r. Papież w swoim tekście odcina się od jednoznacznie od ideologii nazizmu i potępia jej pogańskie tendencje jak również piętnuje

⁵⁹ Konrad Repgen, *Hitlers Machtergreifung und der deutsche Katholizismus. Versuch einer Bilanz*, w: Dieter Albrecht (ed.), *Katholische Kirche im Dritten Reich*, Mainz 1976, s. 17.

⁶⁰ Na temat nuncjusza Orsenigo zobacz: Monica Maria Biffi, *Mons. Cesare Orsenigo nunzio apostolico in Germania (1930-1946)*, Milano e 1997; Monica Maria Biffi, *Il cavalletto per la tortura. Cesare Orsenigo, ambasciatore del papa nella Germania di Hitler*, Roma 2006.

⁶¹ Encyklika *Mit brennender sorge* w języku polskim, w:

https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pius_xi/encykliki/mit_brennender_sorge_14031937.html

⁶² Pier Luigi Guiducci, *Il Terzo Reich contro Pio XII. Papa Pacelli nei documenti nazisti*, Cinisello Balsamo 2013, s. 39-49.

niebezpieczną ideę podkreślającą wyjątkowe znaczenie rasy, narodu i przedstawicieli władzy państwowej.⁶³ Pius XI sprzeciwiał się faktowi poddania społeczeństwa niemieckiego nowemu ustawodawstwu stopniowo wprowadzanego przez nowe władze, które było w swoich założeniach przeciwne fundamentom chrześcijańskim opartym na zasadach prawa naturalnego. Ogromne znaczenie miał fakt, że papież w swojej encyklice otwarcie wzywał niemieckich katolików do oporu wobec ideologii nazistowskiej. W reakcji na to stanowisko nazistowskie władze państwowe zabroniły władzom kościelnym publicznego odczytania encykliki. Pomimo zakazu, pomimo akcji policji, która konfiskowała tekst encykliki i aresztowała duchownych w niedzielę palową 21 marca 1937 w niektórych kościołach udało się odczytać encyklikę.⁶⁴ Hitler był wściekły, gdy doniesiono mu, że udało się jednak odczytać encyklikę papieską, na jego rozkaz zarekwirowano wszystkie dostępne jeszcze egzemplarze encykliki. Policja w ramach represji zamknęła dwanaście drukarni, w których drukowana była wcześniej encyklika, aresztowano też niektóre osoby współpracujące przy drukowaniu papieskiego dokumentu.

W przyłączonej w 1938 roku do III Rzeszy katolickiej Austrii, gdzie również odczytano papieską encyklikę w wyniku represji policja przeszukała wiele wcześniej już wybranych plebani i Kościołów. Naziści zamknęli wówczas uniwersytet w Salzburgu, a Wiedniu bojówki Hitlerjugend dokonały napadu i sparowania rezydencji arcybiskupa Wiednia kardynała Theodor Innitzer, który w początkowej fazie rządów nazistów w Austrii wykazał się daleko idącym lojalizmem, dopóki nie zrozumiał że nie tylko on, ale także cały Kościół katolicki w Austrii zostali wykorzystani dla propagandy nazistowskiej. Zachowanie kardynała Theodora Innitza po przyłączeniu Austrii do III Rzeszy wywołało wiele krytyki. Przed referendum 10 kwietnia 1938 roku publicznie opowiedział się za przyłączeniem. Z okazji wizyty Adolfa Hitlera w Wiedniu w Hotelu Imperial w Wiedniu 15 marca 1938 r. arcybiskup wiedeński kazał w parafiach bić w dzwony kościelne, złożył oficjalną wizytę Hitlerowi uważanego przez niego za przywódcę posłanego przez Boga. W dniu 18 marca w imieniu episkopatu austriackiego podpisał uroczystą deklarację *Feierliche Erklärung der österreichischen Bischöfe*, w której poparli oni przyłączenie Austrii do Niemiec.⁶⁵ Arcybiskup Innitzer podpisał jeszcze osobiście załączony do deklaracji list do Hitlera z nazistowskim pozdrowieniem *Heil Hitler!* Deklaracja biskupów austriackich, wraz z hitlerowskim pozdrowieniem arcybiskupa Innitza, została sprytnie rozpowszechniona przez nazistów w celach propagandowych za pomocą plakatów na całym terytorium Trzeciej Rzeszy.

Kardynał Innitzer po tych faktach został pilnie wezwany na konsultacje do Watykanu i zmuszony do zdystansowania się od tej nieopatrznej deklaracji. Na żądanie papieża Piusa XI w dniu 6 kwietnia 1938 r. w Rzymie kardynał Innitzer został zobowiązany podpisać konieczne wyjaśnienia w sprawie działalności episkopatu, które następnie zostały opublikowane w gazecie watykańskiej *Osservatore Romano*. Papież w rozmowie z arcybiskupem Innitzerem powiedział mu, że podpisana deklaracja biskupów austriackich to jeden z haniebnych epizodów w historii Kościoła. Po powrocie do Wiednia nastąpił nie tylko dla Kardynała Innitza, ale i dla całego Kościoła w Austrii trudny okres, naziści byli wściekli na przebieg rozmów Innitza w Rzymie, nie było już więcej mowy na obiecany wcześniej przez nazistów przyjazny Kościołowi przyjazny kurs nowego reżimu. Reżim nazistowski ingerował w prawa kościelne: zostały zniesione wszystkie stowarzyszenia katolickie, skonfiskowano dobra kościelne, zlikwidowano Wydział Teologiczny na uniwersytecie w Salzburgu.

⁶³ Dieter Albrecht, *Der HI. Stuhl und das Dritte Reich*, w: Klaus Gott, Konrad Repgen (ed), *Die Katholiken und das Dritte Reich*, Mainz³ 1990, s. 34-35.

⁶⁴ Gerhard Besier, *Die Kirche und das Dritte Reich. Spaltungen Abwehrkämpfe 1934-1937*, Berlin-München 201, s. 786-799.

⁶⁵ Maximilian Liebmann, *Kardinal Theodor Innitzer. Von der Politik geprägt und prägend für die Kirche 1875-1955*, w: Jan Mikrut (ed.), *Faszinierende Gestalten der Kirche Österreichs*, vol. 6. Wien 2002, s. 239-240; Axel Hermann, *Innitzer, Theodor Johann*, w: *Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte*, vol. 2, München 1974, Sp. 1272.

Zlikwidowano 26 dużych historycznie ważnych klasztorów oraz 188 domów zakonnych męskich i żeńskich, zamknięto ponad 1400 prywatnych szkół katolickich, domów i instytucji wychowawczych, skonfiskowano majątek kościelny, rozwiązano fundusz religijny utworzony z majątku zniesionych zakonów za rządów cesarza Józefa II. W efekcie tych zmian na początku września biskupi zerwali negocjacje z władzami, od października 1938 roku zakończyła się faza ustępstw ze strony Kościoła, prześladowania duchowieństwa i życia religijnego zdominowały kolejne lata. Po przyłączeniu Austrii do Trzeciej Rzeszy w 1938 roku przestał obowiązywać konkordat z Watykanem.

7 października 1938 roku kardynał Innitzer zaprosił katolicką młodzież na coroczne nabożeństwo różańcowe. Ze względu na istniejący zakaz stowarzyszeń katolickich spodziewano się, że w spotkaniu weźmie udział tylko niewielu młodych ludzi. Ku zdumieniu władz policyjnych przybyło około 9000 młodych ludzi do wiedeńskiej katedry św. Szczepana, tworząc tam piękną atmosferę religijną, demonstrując wież z władzami kościelnymi. Arcybiskup Innitzer wygłosił do zebranych tam młodych ludzi słynne słowa: „Teraz tym mocniej wyznać naszą wiarę, wobec Chrystusa - naszego przywódcę!”⁶⁶ Następnego dnia oddziały Młodzieży Hitlerowskiej szturmowały pałac arcybiskupi, niszczone tam obrazy i krzyże, wyrzucano meble przez okno.⁶⁷ Pomimo wezwania policji dopiero po 40 minutach, gdy agresywna nazistowska młodzież już odeszła, pojawiła się dopiero policja. Wielu historyków widzi w nabożeństwie w katedrze genezę austriackiego oporu katolickiego.

W pytaniach na temat tragicznej przeszłości milionów ludzi prześladowanych czy zamordowanych w Trzeciej Rzeszy możemy usłyszeć wśród żyjących jeszcze naocznych świadków tego okresu historii, „my nic o tym nie wiedzieliśmy, nie było wiadomości na temat obozów koncentracyjnych, tylko niektórzy osobiście dotknięci aresztowaniem osób bliskich mieli jakieś ogólne informacje na ten temat”.⁶⁸ Wbrew takim przekazom wielu obywateli Trzeciej Rzeszy wiedziało o strasznych prześladowaniach, o nieludzkim traktowaniu robotników przymusowych, którzy nie mogli razem z Niemcami ani razem mieszkać ani razem spożywać posiłków. Niewielka grupa kapalinów, zakonników, zakonnicy czy też katolików świeckich zdobywała się na niewielką „niewierność” w stosunku do niemieckiego wodza płacąc za swoją zdradę niejednokrotnie bardzo wysoką cenę.⁶⁹

⁶⁶ „Jetzt [müssen wir uns] umso standhafter uns zum Glauben bekennen, zu Christus – unserem Führer!”

⁶⁷ Maximilian Liebmann, *Kardinal Innitzer und der Anschluß. Kirche und Nationalsozialismus in Österreich 1938*, Graz 1982, s. 198-201.

⁶⁸ Georg Denzler, *Widerstand ist nicht das richtige Wort. Katholische Priester, Bischöfe und Theologen im Dritten Reich*, s. 228.

⁶⁹ Zobacz na ten temat między innymi: Jan Mikrut (ed.), *Blutzeugen des Glaubens. Martyrologium des 20. Jahrhunderts. Diözesen: Wien, Eisenstadt, St. Pölten*, vol. 1, Wien² 1999; vol. 2: *Blutzeugen des Glaubens. Martyrologium des 20. Jahrhunderts. Diözesen: Graz-Seckau, Linz*, vol. 2, Wien 2000; vol. 3: *Blutzeugen des Glaubens. Martyrologium des 20. Jahrhunderts. Diözesen: Feldkirch, Gurk, Innsbruck, Salzburg*, vol. 3, Wien 2000, Jan Mikrut (ed.), *Österreichs Kirche und Widerstand 1939-1945*, Wien 2000; Valentini Natalino (ed.), *Testimoni dello spirito. Santità e martirio nel secolo XX*, Milano 2004; Jan Mikrut, *I cattolici nei confronti del nazismo: tra martirio e collaborazionismo*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 15-27; Jan Mikrut, *I cattolici nella resistenza: Franz Heckenast (1889-1939), Jakob Kastelic 1897-1944, Heinrich Maier (1908-1945), Roman Scholz (1912-1944)*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, s. 187-208; Jan Mikrut, *La Chiesa cattolica, la seconda guerra mondiale e le vittime del nazionalsocialismo Non basta contare i morti*, in: *L'Osservatore Romano*, 15.05.2019, 4.

<http://www.osservatoreromano.va/it/news/non-basta-contare-i-morti>; Helmut Moll (ed.), Moll Helmut (ed.) *Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts*, vol. 1-2, Paderborn 2019; Moll Helmut, *Wenn wir heute nicht unser Leben einsetzen. Märtyrer des Erzbistums Köln aus der Zeit des Nationalsozialismus*, Köln 2020; Giorgio Vecchio, *Il soffio dello Spirito: Cattolici nelle Resistenze europee*, Roma 2022.

Bezwzględna większość społeczeństwa niemieckiego z włączonych do Trzeciej Rzeszy terenów oddawała Adolfowi Hitlerowi niespotkane nigdzie wcześniej posłuszeństwo.⁷⁰ Niektórzy katolicy i duchowni krytyczni w stosunku do ideologii narodowego socjalizmu wybrali emigrację podejmując czasem krytykę panujących w Niemczech metod władzy. Jednym z nich był zakonnik Jakob Gapp SM (1897-1943), który po ostrej krytyce narodowego socjalizmu musiał ratować się ucieczką, zbiegł do Hiszpanii, gdzie został aresztowany i sprowadzony do Niemiec, gdzie został skazany na śmierć.⁷¹ Wydaje się uzasadniona wypowiedź niemieckiego kapucyna Ingbert Naab oddającego stan wiedzy niemieckiego kościoła i przynajmniej grupy katolików świeckich na temat sytuacji w Niemczech. Ojciec Ingbert Naab, który ze względu na swoje krytyczne opinie na temat ideologii narodowego socjalizmu musiał się ratować ucieczką do Szwajcarii pisał o konieczności odpowiedniej reakcji na zaistniałą sytuację w Niemczech i krajach przez nich okupowanych: *Teraz wreszcie powinni się odezwać pasterze Kościoła wsparci zdecydowanymi wypowiedziami najwyższego pasterza [papieża], co jednak w zdecydowanej formie nigdy nie nastąpiło.*

Papież Pius XII przez całą wojnę nie wysłał ani jednego listu do całego episkopatu polskiego a takie listy kierował na przykład do episkopatu niemieckiego i do państw bałtyckich. Pius XII nie potępił zbrodni agresorów niemieckich i sowieckich na narodzie polskim, czego oczekiwali polscy katolicy zarówno w kraju jak i na emigracji. Ocena pontyfikatu Piusa XII z okresu tragedii narodu polskiego w okresie drugiej wojny światowej w oczach Polaków jest bardzo surowa.⁷²

VII. Zakończenie

Ideologia narodowego socjalizmu dążyła za wszelką cenę do przejęcia władzy w Niemczech, gdzie po zakończeniu pierwszej wojny światowej i spowodowanej przez nią panował niespotykany dotąd kryzys ekonomiczny i związane z tym obawy o najbliższą przyszłość większości mieszkańców. Przejęcie władzy przez Hitlera w 1933 umożliwiło mu wprowadzenie polityczno-gospodarczych decyzji, które miały przekonać społeczeństwo o słuszności zachodzących zmian. Narodowy socjalizm nie ograniczył się jednak tylko do kwestii politycznych, z czasem wyeliminował wszystkich przeciwników politycznych, do których należeli również członkowie kościołów chrześcijańskich obecnych w Niemczech. Podpisanie konkordatu z Watykanem dało niemieckim katolikom nadzieję na stabilizację religijną w kraju, jednak szybko przekonali się że był to tylko manewr taktyczny, mający na celu podporządkowanie Kościoła polityce władz Trzeciej Rzeszy. Hitler, chociaż formalnie był katolikiem, w swoim życiu nie stosował się do zasad religijnych, wielokrotnie wypowiadał się krytycznie o religii chrześcijańskiej. Naziści wprowadzali coraz odważniej na miejsce religii starodawne germańskie tradycje, które zastępowały tradycyjne chrześcijańskie tradycje w społeczeństwie. Osoba Hitlera była powszechnie podziwiana, był on dla społeczeństwa mesjaszem, który miał zbudować nowe państwa, które miało trwać i rozwijać się przez tysiąc lat, wprowadzając elementy polityki narodowosocjalistycznej, wolne od osób niepełnosprawnych i społeczeństwa żydowskiego, uważanego przez propagandę za źródło wszelkiego zła obecnego w narodzie. Nowa aryjska rasa niemiecka, stworzy doskonale podstawy pod rozwój silnego państwa, które militarnie zdominuje sąsiadujące narody tworząc potrzeb przestrzeń (Lebensraum), na

⁷⁰ Jan Mikrut, *Dall'Anschluss fino alla liberazione sovietica. La Chiesa cattolica in Austria 1938-1944*, w: Jan Mikrut (ed.), *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al Nazionalsocialismo 1933-1945*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 72-123; Jan Mikrut, *Il Martirologio della Chiesa austriaca*, w: Jan Mikrut (ed.), *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al Nazionalsocialismo 1933-1945*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, 125-182; Robert Royal, *The Catholic Martyrs of the Twentieth Century A Comprehensive World History*, Chicago 2021; Giorgio Vecchio, *Il soffio dello Spirito: Cattolici nelle Resistenze europee*, Roma 2022.

⁷¹ Jan Mikrut, *La resistenza religioso-patriotica dei sacerdoti: Jakob Gapp (1897-1943), Franz Reinisch (1903-1942) e Carl Lampert (1894-1944)*, w: Jan Mikrut (ed.), *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, San Pietro in Cariano (Vr) 2019, s. 75-81.

⁷² Bolesław Kumor, *Historia Kościoła katolickiego*, vol. 8, Lublin 2001, s. 474.

których zostanie zrealizowany idealistyczny program gospodarczy, który zapewni społeczeństwu dostatek. Masowe prześladowania osób, czy grup społecznych niemieckiego społeczeństwa były prześladowane i eliminowane ze społeczeństwa. Obozy koncentracyjne odgrywały w tym procesie siłowej eliminacji przeciwników nie tylko odstraszącą rolę. Dlatego duża część społeczeństwa będąca pod wpływem przewrotnie prowadzonej propagandy nie do końca była świadomą strasznych prześladowań milionów niewinnych ludzi. Dopiero ogromne straty ludzkie na frontach wojny doprowadziły przynajmniej do niewielkich postaw krytycznych, które były odpowiednio karane i ukrywane przez władze. Jest faktem, że w społeczeństwie niemieckim istniał prawie religijny kult osoby Adolfa Hitlera, o bezgranicznym podziwie dla jego osoby świadczą istniejące materiały filmowe, na których widać rozhisteryzowane masy ludzi patrzących z uwielbieniem na ich wodza, który prowadził ich do realizacji nazistowskiego programu rozwoju gospodarczego i budowy nowego społeczeństwa wolnego od wszystkich elementów, które taki właśnie rozwój umożliwiały. Nawet w końcowej fazie rządów, kiedy koniec wojny był już widoczny dla każdego, kiedy dokonano zamachu na Hitlera on sam widział się, jako osoba wybrana przez boga, który go chronił w wielu zamachach, żeby to właśnie on wódz Trzeciej Rzeszy rozwiązał na zawsze kwestie żydowską oraz zniszczył potęgę komunistów rosyjskich widzianych, jako zagrożenie dla dalszego istnienia cywilizacji na świecie.

Słowa Kluczowe: antysemityzm, Chrześcijaństwo w Trzeciej Rzeszy 1933-1945, Hitler Adolf (1889-1945), Holocaust, Kościół katolicki, Marksizm-leninizm, Narodowy socjalizm, Niemcy 1918-1933, Niemcy 1933-1945, Niemieckie obozy koncentracyjne, Przestępstwa wojenne, Kościół i państwo niemieckie, Republika Weimarska (1918-1933), Trzecia Rzesza (1933-1945)